

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Usuteaduskond
Vana Testamendi ja semitistika õppetool

Hanno Padar

**Koguja raamatu 1:1-3:15 tähtsamate mõistete
eestikeelsete tõlgete võrdlev analüüs**

Bakalaureusetöö

Juhendaja
dr. theol. habil. Urmas Nõmmik

Tartu 2018

Sisukord

Eessõna	3
Sissejuhatus	4
1. Põhisuunad Koguja raamatus	7
1.1 Pealkiri (קִהְלֵת)	7
1.2 Kaduvatest väärtustest (הֶכֶל)	10
1.3 Retooriline põhiküsimus (יִתְרוֹן)	15
2. Illustreerivad eksperimendid ja lahendus	19
2.1 Vaimunärimisest tuule taotamiseni (וְרַעוֹת רוּחַ)	20
2.2 Eksperiment tarkuse, rumaluse ja meeletusega (הלל, כסל, סכל)	25
2.3 Eksperiment elunautimisega (עֲנִין, לְעֵנוֹת, עֲמַל)	32
Kokkuvõte	39
Kirjanduse loend	41
Summary	44

Eessõna

Enne töö juurde asumist ütlen tänusõnad paljudele, kes selle töö käiku on julgustanud ja lihtsustanud. Kõigepealt elukaaslasele Jekaterinale, kes on kuulunud, parandanud ja hoidnud elulähedust kogu protsessi juures. Muidugi juhendajale Urmas Nõmmikule, kellel on võime luua kaosest korrastatus. Anu Põldsamile, kes on äratanud huvi vanaheebrea keele vastu ja aidanud lugematutes tõlkealastes küsimustes, Diana Toomingale, kes on juhtinud teraselt tähelepanu tõlkeprobleemidele ja aidanud neid lahendada, Marju Lepajõe, kes on abi osutanud siinse töö kontekstis küll kõrvalteemana kõne alla tulevate, kuid kujuteldamatult oluliste vanakreeka keelt ja retoorikat puudutavate küsimuste juures. Ja veel, oma emale Evele, toetuse ja töö toimetamise eest ning isale Kaupole, sisulisele tihedusele suunavate mõtete eest. Kõige lõpuks Tõnis Mägile ja Jarek Kasarile albumi "Tarkus" eest, mis suunas märkama Koguja raamatu tõlgete meeleolulisi erisusi.

Sissejuhatus

Käesolev töö võrdleb süstemaatiliselt Vana Testamendi Koguja raamatu salmide 1:1-3:15 eestikeelseid tõlkeid, keskendudes strateegilistele vanaheebrea sõnadele ja idioomidele. Eesmärgiks on reflekteerida kriitiliselt Koguja raamatu eesti keelde tõlkimise võimalusi.

Kuigi eestikeelseid tõlkeid on teadaolevalt kaheksa, siis täispikki eestikeelseid kommentaare konkreetselt Koguja raamatu kohta on siinsele autorile teadaolevalt vaid üks, Kalle Kasemaa 1980ndate esimeses pooles koostatud EELK Usuteaduse Instituudi loengumaterjalid. Sellele lisanduvad lühikommentaariid Kristiina Rossi (1996 ja 2004) ning isa Vello Salo (2016) poolt. Kõiki nelja on siinses töös ka kasutatud. Välismaiste kommentaaride hulk on hoomamatult suur – mõningaid, mida on olnud võimalik kasutada tingimustes, kus ligipääs kirjandusele on saksa keele puudulikkuse ja raamatukogu remondi tõttu piiratud, on ka selle töö probleemide avamisel kasutatud.¹ Materjalide valikus tuleb välja ka uurimise sisuline piiratus – oskamatuses pole käsitletud saksakeelseid allikaid, kuigi need annaksid ilmselt palju juurde eestikeelsete tõlkealaste otsuste mõistmisel. Sama peab tõdema ka ladina-, uusheebrea- ja vanakreekakeelsete kirjutiste kohta.

Uuritud on kõiki kaheksat Koguja raamatu tõlget – neist viis on terve Piibli tõlked, kaks terve Koguja raamatu tõlked ja üks Koguja raamatu osaline tõlge. Kõige vanem neist on Anton Thor Helle piiblitõlge (edaspidi P1739, kus “P” tähistab Piiblit), mida iseloomustab tänapäeva lugeja jaoks arhailine ja pikaldane keelekasutus. Järgmise kahe juures ei ole selge, milline neist oli varasem, kuid ilmselt enne alustatud oli Harald Põllu tõlge (edaspidi perekonnanime esimese tähe järgi P1939) (Paul, 635), mis tänaseni on säilinud vaid mustandi kujul – see on dateerimata, kuid alates 1939 aasta algusest tegeles H. Põld sellega isiklikult (Paul, 681).² Veel on käsitletud Uku Masingu tõlgitud Looduse Suure Piibli Vana

¹ Peamiselt kasutatud: Daniel J. Estes “Handbook on the Wisdom Books and Psalms”, Robert B. Y. Scott “The Anchor Bible: Proverbs, Ecclesiastes” ja Mark J. Boda, Tremper Longman III ning Cristian G. Rata toimetatud “Words of the Wise Are Like Goats”.

² Algselt olevat töö käinud H. Põllu juhtimisel tõlkekomisjonis (Paul, 635, 659 jt).

Testamendi osa (edaspidi Suure Piibli lühendina SP1939),³ mis on omanäoliselt värske ja järjekindel süstemaatilises tõlkimises (vähemalt Koguja raamatu osas). Endel Kõpu piiblitõlge (edaspidi P1968) on aluseks ka praegu laialdaselt kasutusel olevale redigeeritud tõlkeväljaandele ning ilmselt eestikeelse lugeja jaoks kõige tuttavam. Kalle Kasemaa Koguja raamatu tõlge (edaspidi KAS)⁴ tundub suures osas olevat SP1939 ja P1968 eeskujul tehtud. On arvestatud veel Kristiina Rossi tõlkega salmidest 1:1-9 luulekogumikus “Uni Jeruusalemmas” (edaspidi R1996),⁵ mis on sõltumatu ja värske – jääb ainult loota, et ehk võtab K. Ross ette ka terve Koguja raamatu tõlkimise. Jehoova tunnistajate anonüümse tõlkekomitee Uue Maailma piiblitõlge (edaspidi UMP2014) on erinev teistest selle poolest, et see toetub inglisekeelsele standardtõlkele, kuid on väga põhjalik selles osas, et paljude sõnade puhul on antud ka alternatiivseid tõlkevõimalusi, mis teksti tähendust ja mõistmist avardavad. Isa Vello Salo ning Jaan Kaplinski koostöös valminud Koguja raamatu tõlkes (edaspidi autorite perekonnanime järgi SK2016)⁶ arvestatakse teatud mõttes kogu eelnevat tõlketraditsiooni, kuid paljudes kohtades esitatakse alternatiiv justkui eelkõige olemasolevale ametlikule piiblitõlkele, laiendades teose mõistetavust. Siinses uurimuses ei kasutata eraldi Eesti Piibliseltsi 1997 redigeeritud piiblitõlget (edaspidi P1997), sest Koguja raamatu kontekstis see P1968-st sisuliselt ei erine – sellegipoolest on mõningad tekstinäited toodud, tsiteerides just seda kui kõige uuemat kristlikku täispiiblitõlke varianti.

Töö põhiosas on analüüsitud Kg 1:1-3:15 keskseid teemasid, võttes süvavaatluse alla strateegilised väljendid ja idioomid, mis annavad tõlkele hoiaku ja vaimulaadi. Järgitakse suures osas järgnevat meetodit: tuuakse välja vanaheebreakeelse originaalsõna tõlkevariatsioonide ja etümoloogia⁷, analüüsitakse eestikeelsete tõlkevastete (terve Kg ulatuses) tähendust ja

³ Koguja raamatu vihiku ilmumine pole täpselt teada, kuid märgistusel on lähtutud sellest, et väljaanne oli mõeldud esimese tõlke 200ndaks aastapäevaks.

⁴ KAS-i dateerimisega on raskusi, raamatusse pole seda märgitud ning autor ei mäletanud täpset aastat, vaid ütles umbkaudu, et millalgi 80ndate esimeses pooles (Kasemaa 2018), sellest ka ilma aasta arvuta lühend. Selle tõlke juurde aga kuulub ka kommentaar, mida viidatakse autori perekonnanime järgi (Kasemaa, lk) – aastat ei saa selle puudumise tõttu välja tuua.

⁵ Kasutatud veel ka samas raamatus ilmunud lühikommentaari, mida viidatakse autori perekonnanime ja ilmumisaasta järgi (Ross 1996, lk).

⁶ Ka selles raamatus on tõlkele lisaks ka kommentaar, millele on viidatud autori perekonnanime järgi (Salo, lk).

⁷ Kasutatud on kolme vanaheebrea-inglise sõnastikku: F. Brown, S. Driver ja C. Briggs “The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon”, L. Koehler ja W. Baumgartner “Lexicon in Veteris Testamenti libris” ning D. J. Clines’i toimetatud “The Concise Dictionary of Classical Hebrew”.

etümoloogiat (et võrdluses vanaheebrea sõna tähenduse ja etümoloogiaga saaks leida võimalikult täpse vaste), arvestatakse kommentaaridega ning kõigest kolmest eelnevast sammust tulenevalt tehakse järeldused ja võimalikud ettepanekud tulevasteks piiblitõlgeteks. Teemade sidumiseks on esitatud ka Koguja raamatu vastavate lõikude teemaarendus ja sellest lähtuvalt väiksemad erisused eestikeelsetes tõlgetes. Töös liigutakse teemadega edasi, arvestades Koguja raamatu enda teemade järgnevust. Iga alapeatüki pealkirjas on kajastatud ka see sõna või need sõnad, mis selles põhjalikuma vaatluse alla tulevad. Olenevalt konkreetsetest olukordadest, on arutus mõnikord rohkem keeleteaduslik, mõnikord filosoofilisem, kuid alati ka teoloogiline.

Teoloogia ja religiooniuuringute täpsemas jaotuses kuulub sinne uurimistöö Vana Testamendi teadusvaldkonda.

Antud teemaga tegelemine on ette võetud eelkõige huvist Koguja raamatu kui selgelt ülejäänust eristuva Vana Testamendi osa vastu. Esimesel kokkupuutel võib jääda isegi mulje, et see on üldisele piibliteoloogiale selgelt vastanduv. Selle taustal on laiem soov mõista vanaheebrea keelt ja jumalapilti (kui viimast ainsuses üldse saab väljendada ja hoomata). Lisaks isiklikule tasandile loodab autor nende tähelepanekute ja avastusega kaasa aidata tulevastele piiblitõlgetele, mille koostamisel tuleks säärast või sarnast analüüsi niikuinii teha.

1. Põhisuunad Koguja raamatus

Selles peatükis võetakse vaatluse alla peamised küsimused, mis mõjutavad arusaamist tervest Koguja raamatust. Esimesena (1.1) on käsitletud pealkirja ja autori küsimust, kuidas on pealkirjastatud vaatluse all olev teos eesti keeles läbi tõlkeajaloo ja kellena mõista autorit קהלת (qōhelet). Märgib see pärisnime või nimetust – mõlemal juhul tekib ka küsimus, kuidas seda on tõlgitud ning kuidas ehk veel oleks seda võimalik teha. Teiseks (1.2) on vaatluse all sõna הֶבֶל (hebel) tähendusväli, mis on äärmiselt lai ja mitmetasandine. Püütakse analüüsida ja leida eestikeelne vaste, mis haaraks võimalikult ulatuslikult kogu vanaheebreakeelse väljendi tähendust. Kolmandaks (1.3) on uurimise all sõna יִתְרוֹן (yitrôn) võimalikud tähendused. Selles osas on hüpoteetilisuse tõttu rohkem filosoofilist arutlust ja vähem kindlaid vastuseid, kuid kindlasti näitab see eestikeelse lugeja jaoks probleemi põhjust ja võimalikku alternatiivlahendust. Alapeatüki lõppu on toodud ka lühianalüüs lõigust 1:4-11, kus jätkub sama teema, mis algab 1:3-s.

1.1. Pealkiri (קהלת)

On arvatud, et 1:1 on raamatu algne pealkiri (KAS 15; Estes 285-286).⁸ Eestikeelsetes tõlgetes on aga mindud teist teed – P1739 tõlketraditsioonis, P1939-s ja SP1939-s nimetatakse see Saalomoni Koguja raamatuks (P1739 Salomoni Kogguja Ramat), P1968-s, KAS-is, R1996-s, UMP2014-s ja SK2016-s lihtsalt Koguja raamatuks. Vanemad tõlked on arusaadavalt lahendatud olukord nii, sest traditsiooniliselt on mõistetud, et kuningas Saalomon on teose autor, küll aga on see alates XVII saj üha harvemini esinev tõlgendus (Estes, 271).⁹ Selle vastu räägib nii Koguja raamatus kasutatud vanaheebrea keele kuju kui ka üldine

⁸ P1997: „Koguja; Taaveti poja, Jeruusalemma kuninga sõnad.”

⁹ Kuningas Saalomoni teooriat kinnitavad järgmised punktid: 1) 1:1 on autorit nimetatud Taaveti pojaks, kes oli Jeruusalemma kuningas. 2) 1:12 on tema kohta kirjas Iisraeli kuningas. 3) 1:16 väljendab autor, et on kogunud rohkem tarkust kui eelnevad valitsejad. 4) 2:3-8 on kirjeldatud kuninglikku elu ja suurt jõukust.

teema püstitus.¹⁰ Suurem vaidlus käib tänini teemal, kas raamatu autor, keda vanaheebrea keeles nimetatakse kui קֹהֵלֶת (*qōhelet*), on nimeliselt või tiitlina välja toodud. Selle koha pealt on nii originaaltekst kui ka eestikeelsed tõlked vastuolulised.

קֹהֵלֶת on qali tüve naissoo (BDB, 874, järgi meesso) partitsiibi ainsuse vorm sõnast קהל (*qhl*), mis tähendab 'koguma', 'kokku kutsuma', 'kogunema' (BDB, 874; KB, 829; Clines, 389; SI, 92, 518). Selle sõna mõju on laiem – samad tähendused seeba, vanasüüria, Kristuse-aegse Palestiina keeltes; uusheebrea keeles veidi kitsam / spetsiifilisem tähendus: 'kogunemine kohtumõistmiseks' või 'kogunemine sõjaks', mis omakorda seostub araabia sõnaga, mis tähendab 'noomima' (BDB, 874; SII, 254). Aga קֹהֵלֶת ise tähendab vastavalt (õpetuslausete) 'kogujat' või 'jutlustajat', 'koguduses kõnelejat' (BDB, 875; KB, 829; SII, 187). On tõlgitud teda araabia keelde kui 'suur õpetuslausete koguja' või 'põhjalik uurija' (BDB, 875; SI, 651), kuid LXX on lihtsalt ὁ ἐκκλησιαστής, mis välendab tegijast sõnast ἐκκλησία – 'koosolek', 'kogudus', 'kirik' (Lepajõe 2000, 34), ja tähendab ise otseselt 'koguduse liiget' (BDB, 875). Olenemata grammatilisest naissoost, on traditsiooniliselt käsitletud teda mehena (Kasemaa, 1).

Heebrea Piiblis esineb קֹהֵלֶת seitse korda: 1:1; 1:2; 1:12; 7:27; 12:8; 12:9; 12:10. 1:1 nimetatakse teda Taaveti (R1996: *David*'i) pojaks, Jeruusalemma kuningaks (BHS, 1336), millest tulenevalt on omistatud raamat ka Saalomoniile ja sõna קֹהֵלֶת meessoolisus peaks selge olema. 1:2 on otsekõne, mida ütleb קֹהֵלֶת, kusjuures verb, mis näitab ka tegija sugu, kinnitab mehest autori traditsiooni. 1:12

¹⁰ Kuigi Saalomoni autoriks olemise teooria kohaselt on raamat kirjutatud X saj e.m.a, siis erinevatel põhjustel arvatakse teost siiski nooremaks. Pikkade vokaalide puudumise tõttu on W. C. Kaiser arvanud, et tegemist on varasema ajaga kui VIII saj e.m.a. Pärsia laensõnade esinemise tõttu on hilisemad uurijad pakkunud, et tekst pärineb V saj keskelt e.m.a. On leitud ka palju sarnasusi hilisemate kirjutistega (Taanieli, Estri, Esra, Nehemja ja Malaki raamatutega), mis samuti viitavad mitte varasemale ajale kui V saj e.m.a (Estes, 273). R. B. Y. Scott on leidnud seoseid kreeka ja foiniikia kultuuridega, mis paigutavad raamatu IV saj teisse poolde e.m.a (Scott 1965, 197). Kuid kõige tavapärasem arvamus on, et Koguja raamat on hellenistlikust perioodist ning suuresti mõjutatud Ptolemaiose perioodist III saj keskel e.m.a (Estes, 274). Sellele on aga vastu vaieldud K. Ross väites, et selge usuga ainujumalasse on Koguja raamat läbinisti judaistlik, kuid paigutub tekkeajaliselt tõesti III saj e.m.a (Ross 1996, 343-344). Sarnasesse aega paigutab teose veel ka K. Kasemaa, kes viitab manitsusele 8:2-5. Hilisema aja ta välistab väitega, et sellisel juhul poleks teosel piisavalt aega koguda autoriteetsust, kuid Qumrani koobastest on mitmeid käsikirju välja tulnud (Kasemaa, 2) C. Whitley aga paigutab lingvistilistel põhjustel raamatu spetsiifiliselt aastatesse 152-145 e.m.a. G. Archer on järeldustes välja jõudnud, et Koguja raamatut ei saa ühtegi teadaolevasse ajaperioodi täielikult paigutada, kui võrrelda seda teiste Vana Testamendi või apokrüüfsete raamatutega (Estes, 274).

kõneleb קהָלֵךְ esimeses isikus ja nimetab ka ennast Jeruusalemma kuningaks. Arvatakse aga, et see salm on raamatu tegelik algus ja eelnev ainult redaktori hilisem lisandus (Scott 1965, 212-213; Kasemaa, 20), mis kahandab omakorda mõnevõrra 1:1 ja 1:2 tähtsust autori soo küsimuses. 7:27 on heebrea tekstis kirjas naissoost verb, mida saab pidada toetuseks naissoo vormile tema nime / nimetuse moodustamisel. Samas peab arvestama, et tegemist võib olla ka masoreetide kirjaveaga¹¹, sest kui naissoo lõpp oleks hoopis järgmise sõna algus, siis oleks קהָלֵךְ definiitses vormis, mis esineb ka nt 12:8 ja mida toetab LXX (BHS, 1347). Kuid kuna arvatakse ka, et tegemist võib olla pärisnimega, siis ei saa see definiitses vormis esineda – nõnda on toodud välja ka võimalus, et verbi אמר ('mr) 'ütles' (Clines, 25), mis 7:27 on naissoo vormis, asemel võib olla hoopis מרה (mrh) 'mässuline olema', 'tõrges' (Clines, 243; SII, 254), et artiklit קהָלֵךְ eest eemaldada (Kottsieper 2018). Seda aga ei toeta grammatiline ülesehitus, sest sellise tõlgenduse kohaselt jääks teineteise kõrvale kaks erineva ajavormiga verbi, mis on pigem ebaharilik ja ka ebaloogiline.

See, kas raamatu autorit esitletakse pärisnime või nimetusega, ei saa selgeks ka eestikeelsetest tõlgetest. P1739 ja temale järgnev 200-aastane traditsioon kirjutab 'koguja' väikese tähega, sarnaselt on talitatud ka UMP2014-s. Seevastu ülejäänud ehk SP1939-s, P1968-s, KAS-is, R1996-s ja SK2016-s on tõlgitud see pärisnimeks.¹² Vanades tõlgetes (nt LXX ja Vulgata) ei ole peetud seda sõna pärisnimeks, tõlkides ta ära ning esitades mõnel juhul ka artikliga, mis on pärisnimede puhul vastuoluline (Kasemaa, 1). Nimetuse kasuks räägib veel see, et sõna קהָלֵךְ (*qāhal*) viitab rahvahulgale, nõnda nad võisid oma õpetajat kutsudagi ehk nimetadagi n-ö Õpetajaks nii et pärisnimi läks kaduma (Scott 1977, 174). Kuid võib-olla on mõeldud siiski vaid jutlustajat koguduses või koguduse juhti. LXX-i ja Vulgata eeskujul on קהָלֵךְ tõlgitud ka kaasaegsetes keeltes, M. Luther nimetas ta *der Prediger*'iks, ('jutlustaja' – KKK, 930), inglisekeelsetes tõlgetes on *Ecclesiastes*, mis tuleneb sõnast *ecclesiastic* ('vaimulik' – SI, 405) (Koosed, 17). Pärisnime kahjuks räägib ikkagi ka see, et üldse on see nimekuju nii selgelt tõlgitud, et seda pole algusest peale jäetud kuidagigi seotuks originaalis esineva

¹¹ Enne IX-X saj m.a.j oli Heebrea Piibel vokaliseerimata ning ümberkirjutusvigade tõttu võivad mõnede sõnade algused ja lõpud olla nihkes.

¹² P1939-st pole üheselt aru saada, sest 1:1; 1:2; 1:12; 12:8 on väikese tähega, kuid 7:27; 12:9 ja 12:10 on parandatud pliiatsiga esitähht suureks.

קֹהֵלֵת kogu või kõlaga. Kogu tõlke traditsioon viitab seega sellele, et tegemist on nimetuse, ja mitte pärisnimega.

Kuid sellegipoolest jääb küsimus, millisel moel oleks parim tuua see eestikeelsete lugejateni. Nimetus 'koguja' on küll traditsiooniline, kuid jääb oma tähenduse poolest ebaselgeks – millest on jutt, mille koguja? Sisu järgi võiks öelda, et nt kõige koguja (1:13), tarkuse koguja¹³ (1:16), kuid kas see annab terviklikult edasi sisu? Võib küll küsida, kas pealkiri peaks sisu kindlasti edasi kandma, kuid ma arvan, et peab, sest sisu mõistmisest tuleneb ka see, kuidas sõna קֹהֵלֵת ikkagi tõlkida. Saksa keeles on XVIII saj esimeses pooles olnud 'kogguma' *samlen*, *versamlen* ning 'koggodus' *die Versammlung* (Vestring, 88). Kuigi 'kogujat' pole XVII saj sõnaraamatus otseselt välja toodud, siis saksa keeles (*sammler*) tuleb ka see samast tüvest (KKK, 1011). Nii koguja kui ka *sammler* võivad tänapäeval olla kasutuses ilmalikus tähenduses (EKSS; KKK, 1011). Ja kuigi kogudust seostatakse tänapäeva eesti keeles otseselt vaimuliku organisatsiooniga (EKSS), siis saksa *die Versammlung* on igasugune kogunemine (KKK, 1309). Võib arvata, et kui kogudus tähendab ainult vaimulikku ühendust ja sellest tüvest tuleb ka koguja, siis viimane on just see, kes selle koguduse kokku kutsub. Ja kui ta selles on ka eestkõneleja, siis sisuliselt vastab see tänapäeva kirikuõpetajale. Kuid nii ei saaks seda otseselt tõlkida. Võib-olla siis lihtsalt 'õpetaja', 'vaimulik' vms. Ka R. B. Y. Scott on arutluses jõudnud selleni, et tegemist oli professionaalse õpetaja või targaga (Scott 1965, 199). Kuid toetudes sellele, et autor suhtub kriitiliselt traditsioonilisse tarkusõpetusse, võib pidada ka tõenäoliseks, et tegemist oli pigem täiskasvanud järgijatega filosoofiga kui noorte kasvatamisega tegeleva pedagoogiga (Kasemaa, 2). Ehk aitab see sissevaade luua hiljem selgust, kuidas olukorda tulevastes piiblitõlgetes lahendada, sest see on igal juhul sisuline katsumus, mis vajab ületamist.

1.2. Kaduvatest väärtustest (הֶבֶל)

Raamatu avalause on otsekohene seisukoht siinse maailma asjadest.¹⁴ Selle keskne termin on vanaheebreakeelne sõna הֶבֶל / הֶבֶל (*hebel / häbel*), mis

¹³ Sellist selgitust toetab ka K. Ross. Lisaks pakub ta variandiks '(kuulajate) kokkukutsuja' (Ross 1996, 344).

¹⁴ P1997: „Tühisuste tühisus,” ütleb Koguja, „tühisuste tühisus, kõik on tühine!”

saab Koguja raamatu üheks põhiliseks väljendiks, esinedes kaheteistkümnes peatükis ühtekokku 38 korda: 1:2 viis korda; 1:14; 2:1, 11, 15, 17, 19, 21, 23, 26; 3:19; 4:4, 7, 8, 16; 5:6, 9; 6:2, 4, 9, 11, 12; 7:6, 15; 8:10, 14 kaks korda; 9:9 kaks korda; 11:8, 10 ja 12:8 kolm korda. Esineb ta kolmes erinevas olukorras: inimtegevuse seletusena (1:14; 2:1, 11, 15, 17, 26; 3:19; 4:4, 16; 5:6, 6:9, 11; 7:6), inimsaatuse hinnanguna terviklikus või hetkelises mõttes (2:19, 21, 23; 4:7, 8; 6:2; 8:10, 14), otseselt kaduvuse välja toomisel (1:2; 6:4, 12; 7:15; 9:9; 11:8, 10; 12:8) (Kasemaa, 15-16)¹⁵. See sõna taandub verbi juurele הָבַל (*hbl*), mis tähendab 'asjatu olema', 'tühiselt käituma' (BDB, 211; KB, 223; Clines, 85; SII, 618). Kuid meessoost nimisõna הָבַל / הִבַּל tähendab esimesena (Clines-is kolmandana) 'aur', 'uduaur', 'hingeõhk', 'hingus' (BDB, 210; KB, 223; Clines, 85; SI, 171; SII, 621). Teisena (Clines-is esimesena) tulevad nn piltlikud tähendusvasted, nagu 'tühisus', 'väärtesetus' (BDB, 210; KB, 223; Clines, 85; SII, 618, 684). Etümoloogiliselt esinevad mõlemad tähendused nii uusheebrea kui ka süüria keeles (BDB, 210). Kuid seda on seostatud veel muinasaraabia ning hilisegiptuse vastetega 'tuulele' (Kasemaa, 15). LXX annab vasteks ματαιότης, mis väljendab midagi, millel pole püsi, mis on näivus ja tühisus (Kasemaa, 15). Tähenduse variatsioonidest tuuakse välja veel 'haihtuv', 'kaduv' (BDB, 210; SI, 436) ja 'kuju', 'kujutelm', ka 'ebajumal' (Clines, 85; SI, 613). Ning lisaks nendele tähistab הָבַל ka Aadama ja Eeva teist poega, kelle nimi eestindatakse tavaliselt kui Abel (BDB, 211; KB, 224; Clines, 85; P1997).

Eestikeelse Piibli tõlketraditsioonis on olukord pigem ühte suunda. P1739-s, P1939-s, P1968-s, KAS-is, UMP2014-s ja SK2016-s on הָבַל / הִבַּל peaaegu läbivalt (v.a P1968: 6:4; 8:14 ja 11:10 ning UMP2014: 6:4 ja 11:10) tõlgitud 'tühjaks', 'tühisuseks' vms. SP1939-s ja R1996-s on mindud vanaheebrea sõna esimese tähenduse 'aur', 'tuuleõhk' juurde. P1739-s kasutatakse hinnanguliste vaadete või järelduste juures peaaegu läbivalt 'tühhi töö' või 'tühhi assi'. Samamoodi talitatakse ka P1939-s, kuid seal (tundub, et mitte mingit süsteemi järgides) tõlgitakse mõnikord הָבַל / הִבַּל ka 'tühisuseks', 'tühjuseks' (2:1; 4:7 ja 6:11). Põhimõtteliselt sellistel alustel on toimitud ka P1968-s, kuid jällegi esineb mõnedes

¹⁵ KAS-i jaotus erineb paaris kohas siinsest jaotusest: 6:4 on esimese grupi asemel asetatud kolmandasse, sest antud salmis tundub inimese tegevus olevat pigem passiivne, viidates just nimelt kaduvusele ja teatavale paratamatusele. Kolmandasse rühma on veel lisatud 1:2 ja 12:8, mis KAS-i jaotusest üldse on välja jäänud, kuid kolmikjaotuses sobiksid kõige paremini just viimasesse.

salmides (ilma kindla järjepidevuseeta) 'tühja töö' asemel 'tühisus', 'tühine' vms (3:19 ja 6:11). Sisse on toodud ka alternatiivsed vasted: 'olematus' (6:4), 'mõttetus' (8:14) ja 'kaduv' (11:10). Tõlkimata on jäetud 8:10 lõpp, mis on P1997-sse tagasi pandud ("Seegi on tühi töö!" P1997). KAS-is on jäetud 'tühi töö' ja 'tühi asi' läbivalt kõrvale ning tõlgitakse järjekindlalt תִּהְיֶה / תִּהְיֶה 'tühiseks', 'tühisuseks'. Peaaegu läbivalt samamoodi on see ka UMP2014-s, kus aga kahes kohas tuuakse sisse alternatiivtõlge: 'asjata' (6:4) ning 'kaduv' (11:10) – viimase juures on kommenteeritud, et ka 'tühine' sobib vasteks. SK2016-s on osaliselt tagasi mindud vastetele 'tühi töö', kuid esineb ka lihtsalt 'tühi'. Millegipärast on 2:23 lõpp ja 4:4 תִּהְיֶה (arvestades 1:14) jäetud tõlkimata. Hoopis teistsugune lugu on SP1939-ga, kus kõik tiirleb hoopis 'auru' ümber – nõnda on läbivalt tõlgitud. R1996-s esineb põhikujul תִּהְיֶה ainult 1 kord (1:2) – seal on selle vasteks 'õhk'.

SK2016-s kasutatud lihtsalt 'tühi' vastab esimeses tähenduses millelegi, mis pole millegagi täidetud, mitte midagi sisaldav. Teisena väljendab see 'asjatut', 'tarbetut', 'mõttetut', 'ilmaaegsust', 'tähtsusetust'. Kolmandana, et keegi või miski on 'asjatu', 'tarbetu', 'mõttetu' jne. Lisaks nendele tähendustele võib see viidata veel vanapaganale¹⁶, vaesusele, puudusele (EKSS). Kõigile nendele tähendustele (v.a 'vanapagan') viitavad ka samatüvelised või sarnased sõnad suguluskeeltest – liivi *tijā*, vadja ja isuri *tühjä*, soome *tühjä*, Aunuse karjala *tühjü*, lüüdi *tühd*, vepsa *t'ühj*, läti *tukšs* ja leedu *tuščias* (ETY). Ka XIX saj oli sellel sõnal juba lisaks esimesele tähendusele vaste 'asjatu', 'edutu' (Wiedemann, 1233). 'Tühisus' väljendab sisuliselt kedagi või midagi, kes või mis on 'tühine' (EKSS). 'Tühisel' on ka laiem seletus, tähendades esimesena 'juriidiliselt kehtetu' või 'õiguslike tagajärgedeta'. Teine tähendus on rohkem antud kontekstis ja osutab 'tähtsusetule', 'ebaolulisele', 'suurema mõju puudumisele' jne. Järgmiste tähendustega on välja toodud veel 'arvu, suuruse poolest vähene', 'sisult kergekaaluline' e 'sisutühi' ja 'veidi märgatav', 'nõrk' (EKSS). SK1939-s kasutusel olev 'aur' aga tähendab esimesena vee gaasilist olekut, teisena kõnekeeles kasutatuna 'joovet' ja kolmandana piltlikus kõnekeeles 'pinget' (EKSS). Etümoloogiliselt tulevad esile seosed esimese tähendusega, väljendades tugevamat sidet loodusega. Liivi *ōūr* tähendab lihtsalt 'auru', kuid soome *auer* ja

¹⁶ Sellest tuleb välja huvitav otsene sarnasus vanaheebrea sõnaga תִּהְיֶה, mis samuti võib viidata ebajumalale (Clines, 85; SI, 613) – Jr 14:22 jt. Kuna eesti suguluskeeltes seda nüanssi 'tühjal' pole kohatud, siis võib arvata, et seal ongi piibli tõlkest lähtuvad seosed. Selle väitmiseks aga peaks olukorda sügavamalt uurima mõne teise töö kontekstis.

karjala *auver* on 'põuavine või -udu', lüüdi *hauru* viitab 'härmale', 'udule', 'sumule' jne (ETY). Ajalooliselt on ka eesti keeles olnud 'aur' selgelt loodusnähtus (Wiedemann, 54). R1996-s esinev 'õhk' viitab esimese tähendusena 'Maad ümbritsevale gaaside segule', teise tähendusena sisuliselt sedasama, kuid lihtsamalt 'maapinna kohal olevale ruumile'. Piltlikus tähenduses on see veel 'õhustik' ja vanemas tähenduses ka 'lõhn' (EKSS). Arvatakse, et 'õhk' on suguluses soome ja isuri sõnadega *hehkua* ja karjala *hehkuo*, mis tähendavad 'hõõguma' ja 'lõkendama' (ETY). Tunnetuslikult on 'auru' tähendust EKSS-s mõneti ahendatud, kui seda seostati loodusega pelgalt vee oleku tähenduses, sarnaselt ka 'õhk', mida samuti seletati sisuliselt vaid Maad ümbritseva ruumina. Julgen oletada, et SP1939-s ja R1996-s peeti silmas midagi käega katsumatut, eeterlikku, hoomamatut, kaduvat ja pidevas muutumises olevat. הָבֵל / הֶבֶל tõlgitud üksikute kohtade peal ka kui 'olematus' (P1968, 6:4), 'mõttetus' (P1968, 8:14), 'kaduv' (P1968 ja UMP2014, 11:10) ning 'asjatus' (UMP2014, 6:4). 'Olematus' tähendab 'mitteeksisteerimist' ja 'ebareaalsust' (EKSS). Kuna tegemist pole antud töö raamistikus esinevate kohtadega Koguja raamatus, siis liiga palju neid ei analüüsita, kuid kuna tegemist on haruldaste tõlkevastetega, peab neid kindlasti veidi puudutama. 'Mõttetus' viitab millelegi 'täenduseta', kuid ka 'tarbetule', 'asjatule' (EKSS). 'Kaduv', mis on partisiip sõnast 'kaduma', osutab 'hukkumisele või hääbumisele määratule', 'ajalikule', 'surelikule' (EKSS). 'Asjatus' on sisuliselt 'mõttetus' – 'tulemusteta' ja 'ilmaagne' (EKSS).

Kui uuesti vaadata הָבֵל / הֶבֶל tähendust, siis tuleb välja, et kõige paremini seostub see SK1939-s ja R1996-s kasutatud 'auru' ja 'õhuga', sest nad on arvesse võtnud otseselt vanaheebrea sõna esimese tähenduse ('aur', 'uduaur', 'hingeõhk', 'hingus') ja väljendavad seega ka kõiki teisi ('tühisus', 'väärusetus', 'haihtuv', 'kaduv', 'kuju', 'kujutelm'), v.a seost Aabeliga. P1939-s, P1968-s, KAS-is ja UMP2014-s kasutatud 'tühisus' läheb küll täpselt kokku הָבֵל / הֶבֶל kujundliku või abstraktse tähendusega, kuid ei kanna edasi liikuvust ja olemuslikult püsitud olekut, vaid pigem olemuslikult ebaolulist. Seesama käib ka lihtsalt 'tühi' kohta, mis on SK2016 laialt kasutuses. Täiesti eraldi teemana peab käsitlema 'tühja töö' ja 'tühja asja' kasutamise asjakohasust, sest vanaheebreakeelses tekstis on הָבֵל koos viitega tööle vaid 4:8 (וְעֵינַי רָעָה הוּא) – "Seegi on tühi ja õnnetu töö!" P1997), kus וְעֵינַי (*wə'inyan*) on otseselt 'tööülesanne' – seda sõna võetakse põhjalikumalt lahti lk 35-37 (BDB, 775; KB, 721; Clines, 336; SII, 511). Kuid XIX saj tehtud

tähenduse avamine aitab edasi P1739 tõlketraditsiooni 'tühja töö' mõistmisel – et see võib tähendada 'edutut ettevõtmist' või 'asjatut tegemist' (Wiedemann, 1233). Sisuliselt on see muidugi mõistetav ka tänapäeval ja see viitab teatavale liikuvusele, mis on הַבֵּל / הֶבֶל omane, kuid toob esile ikkagi olukorra mõttetuse, mitte lihtsalt mööduvuse. Võib väita, et 'tühi töö' ja 'tühisus' ongi põhjused, miks Kogujat mõistetakse nõnda pessimistliku tegelasena (Gottwald, 113, 580j Salo, 49 kaudu). Seda on eesti keeles lugemiseks toodud juba peaaegu 300 aastat (v.a SP1939), Vulgata *vanitas* on mõjutanud kristliku kultuuri algusest peale seda hoiakut (Ross 2004, 565). Täiesti omaette tee on avada הַבֵּל pessimistlikku varjundit Aabeli tegelaskuju kaudu, nimetades Koguja järeldusi otseselt seotuks sellega, kuidas Aadama noorem poeg sai väärimatu tasu ja kannatas ebaõigluse all (Gen 4:5-8). Nõnda võiks Koguja raamatuski olla hoopis nt hinnang: seegi sarnaneb Aabeli saatusele või seegi on aabellik – sellega koos on välja töötatud terve teooria Koguja raamatu ja Genesisi sarnasuste üle (Meek, 254). Aga küsimus ikkagi jääb, kas Koguja raamat räägib sellest, et kõik on lihtsalt tühine, või on oluline märkida, et tühine küll, kuid mitte eelkõige oma olemuselt, vaid sellepärast, et see on mööduv, et see ei jää alles. Vastust sellele saab anda alles pärast järgnevat arutlust peatükis 1.3.

Eraldi väärib tähelepanu Koguja raamatu 1:2, kus on esitatud üks põhilisi seisukohti הַבֵּל הֶבֶלִים (*hābēl hābālīm*). See annab raamatust esimese mulje ning seda on tõlgitud eesti keelde väga erinevate stiililiste meeoleudega. P1739 traditsioonis ja P1939-s on leitud vasteks 'selge tühi asi' (P1739: 'selge tühhi assi), SP1939-s 'aurude aur', P1968-s, KAS-is ja UMP2014-s 'tühisuste tühisus', R1996-s 'tühine tuuleõhk' ning SK2016-s 'tühi mis tühi'. Vanaheebreakeelses väljendis on kaks samatüvelist sõna, esimene *status constructus*'es ehk omastavas seoses kokku käiva sõnaga, teine meessoos mitmuses peasõnana. Nõnda on grammatiliselt kõige täpsemad tõlked SP1939, P1968, KAS ning UMP2014, kuid ka kõik teised annavad mõtte korrektset omal moel edasi. Kuid sisulises pooles on olukord küll peenelt, kuid karjuvalt erinev. 'Selge tühi asi' ei ole kuigi selge, kui selle seletamiseks läheb vaja kahteist peatükki (Salo, 48-49). Mõistmist aitab saavutada see, et XVII saj on eesti keelest saksa keelde tõlgitud 'selge' kui *deutlich* (Vestring, 219), mida võib tõlkida ka 'selgelt' (KKK, 252). Veidi avab veel olukorda nüanss, et samal ajal on eesti keelest tõlgitud 'tühhi' saksa keelde *leer* (Vestring, 257), kuid see sõna kätkeb endas ka 'tühist' (KKK, 733). Nõnda saab 'selge tühhi

assi' mõista ka kui 'selgelt tühine asi', mis on terviklikumalt Koguja raamatu kontekstis, kuid arvestades eelnevat käsitlust הבל kohta ei saa seda täiesti õnnestunuks ikkagi pidada. Võib arvata, et P1939-s jätkati lihtsalt varasemat traditsiooni ning ei saa ka välistada, et kui töö oleks lõpetatud, oleks see parandamiste teatud faasis ka muudetud.¹⁷ SP1939 on הבל väljendamiseks läbivalt kasutanud 'aur', mis võib alguses mõjuda kummaliselt, kuid, nagu on selgitatud lk 13, osutub see väga täpseks tõlkeks. P1968, KAS ja UMP2014 puhul saab välja tuua vaid teatava piiratluse, mida on samuti juba הבל avamisel käsitletud. Küll ei saa mainimata jätta, et UMP2014-s on kommenteeritud, et 'tühisuste tühisus' asemel võiks tõlkida ka 'äärmine tühisus'. 'Äärmine' selles kontekstis ilmselgelt tähendab 'äärmuslikku' (mitte 'äärel asuvat') (EKSS). Kuigi 'tühisus' kitsendab antud teksti lõigu mõistmist, siis selline ülesehitus antud kohale on kindlasti tähelepanu ja arvestamist vääri. Kõige rafineeritumaks eestikeelseks tõlkeks selles kohas saab pidada R1996-t – 'tühine tuuleõhk'. Teatavalt määral väljendab see justkui superlatiivi millegi püsitusest. Tuuleõhk, mis on vaid hetkeline või hoovuslik nähtus, hinnatakse veel tühiseks – see võtab väga selge hoiaku kogu järgnevas kontekstis, paraku on K. Rossi tõlkinud Koguja raamatust vaid osi. SK2016 kommentaaris on küll välja toodud הבל tõlkevariatsioonid (Salo, 48-49), kuid sellegipoolest on jäätud abstraktse 'tühja' juurde, mis eriti lk 12-13 arutlust arvestades ei pruugi mõtte edasi andmisel täpselt kõlada.

1.3. Retooriline põhiküsimus (יְתִרֹן)

Kui kõik on kaduv või tühine (nagu 1:2 järeltub), siis on kuulaja jaoks loomulik järgmine samm (1:3) küsida, kas on midagi, mis pole kaduv või milles peitub siis elus olemise mõte?¹⁸ Ehk teisisõnu, kui puudutada הבל tähendust – koos sellega Koguja raamatu avalauset, siis tuleb vaadata ka, mis sellele järgneb. Esitatakse küsimus, mille tuum peitub sõnas יְתִרֹן (*yitrôn*). Seda sõna esineb kaheteistkümne peatüki peale kümme korda: 1:3; 2:11; 2:13 kaks korda; 3:9; 5:8;

¹⁷ Mustandis, mida EELK konsistooriumi arhiivis hoitakse, on Koguja raamatut pliiatsiga korrigeeritud ja ümber tehtud eeldatavalt P1739 XV trüki alusel. Teatud lõikudesse (mille sees on m.h ka 1:2 ja 12:8), on märgitud suurelt "KP", mille tähendus on käesoleva töö autorile teadmata – nendes kohtades parandusi paraku pole.

¹⁸ P1997: „Mis kasu on inimesel kogu oma vaevast, millega ta ennast vaevab päikese all?”

5:15; 7:12; 10:10; 10:11. Tegemist on meessoost nimisõnaga, mis esineb sellisel kujul Heebrea Piiblis ainult Koguja raamatus ning mille tähenduseks on peetud 'kasu', 'eelis', 'ülejäak', 'kasum' (BDB, 452; KB, 416; Clines, 169; SII, 204; KKK, 1222). 'Kasu' aga tähendas see eelkõige kaupmeeste keeles, nii hinnati väärtusi majandusliku tulu järgi (Kasemaa, 17). See sõna tuleneb verbi juurest יתר (KB, 416), mis tähendab otsesõnu 'alles jääma', 'üle jääma', 'olema üleliigne' (BDB, 451; KB, 415; Clines, 169; SII, 272, 486). Sedasama tähendab see ka uusheebrea, uussüüria ja assüüria keeltes. Olukord muutub aga mõnevõrra segaseks, kui tuleb välja, et ülejäänud Heebrea Piiblis vastab sellele verbile nimisõnana hoopis יָתֵר (yeter), mida tõlgitakse kui 'alles jääv' või ka 'oivalisus' (BDB, 451; KB, 416; SI, 439).

יָתֵרִי tõlkimisel eesti keelde on oldud peaaegu täielikul üksmeelel – peaaegu kõik tõlkijad on leidnud parimaks vasteks 'kasu' või 'kasulik'. P1739 traditsioonis, SP1939-s ja KAS-is on eranditult see nii tõlgitud, 'kasu' asemel on P1939-s kahes kohas 'parem' (2:13), P1968-s ühes kohas 'tarvilik' (10:10), SK2016-s ühes kohas 'hoiab' (7:12), kuid lause ülesehitust on muudetud, ühes kohas veel 'parem' (10:10). Ka R1996-s on tõlgitud יָתֵרִי 'kasuks' (1:3) – see esineb kogu tõlke peale vaid ühel korral. Teistsugune pilt ootab ees, kui uurida UMP2014-t sellest küljest. Kuigi 'kasu' on üks tõlkevastetest (1:3; 3:9; 5:16; 10:11), siis kasutatud on veel vasteid 'parem' (2:13 kaks korda), 'tõeline väärtus' (2:11), 'tulu' (5:9), 'eelis' (7:12) ja 'edu' (10:10).

Kui võtta lahti, mida tähendab 'kasu', siis esimesena tähendab see majanduslikku tulu, teisena viitab kaasaaitavale tegurile (nt oskus tuli talle kasuks), kolmandana väljendab see tegutsemist kellegi või millegi huvides (EKSS). Arvatakse, et tänapäevase tähenduse on ta saanud sõnast 'kasv' või 'kasvama' (ETY). On ju kasu eelkõige miski, mis suurendab ehk kasvatab teatud hüve. Nii liivi *ka'zzõ*, vadjä *kazvaa* või *kazvoa*, soome *kasvaa*, isuri *kazvaa*, Aunuse karjala *kazvua*, lüüdi *kazvada*, vepsa *kazda*, ersa *kasoms*, mari *kuškaš* kui ka mokša *kasəms* viitavad 'eluprotsessi tulemusel suurenemisele' jne (ETY). UMP2014-s kasutatud 'tulu' on sisuliselt sünonüüm 'kasule' (SYS), 'eelis' väljendab millegi paremust või eesõigust (EKSS), 'edu' näitab 'edenemist', 'õnnestumist' ja 'menu' (EKSS).

Võiks pikalt mõtiskleda selle üle, et looduses on kasvamine elujõu suurenemise märk, majanduslikus mõtlemises (kasvõi seesama looduse kasv) rahas mõõdetav kasu. Küsimus on selles, kas Koguja raamatu eksistentsiaalset

küsimust (1:3) saab määratleda pelgalt sõnaga 'kasu', kui see tähendab eesti keeles eelkõige majanduslikku tulu? Uurijad on sellele ennegi viidanud, et 'kasu' pole parim viis יְתָרוֹן tõlkimisel – täpsem oleks 'üle või alles jääv'¹⁹ (Scott 1965, 210; Kottsieper 2018). Pealegi oleks see tõlge ka lähedasem verbi juurele יָתַר, mis oma tähenduses eelkõige püsivust, alles jäämist rõhutab (BDB, 451; KB, 415; Clines, 169; SII, 272, 486). See muudaks juba oluliselt ka raamatu autori terviklikku suhtumist, kui ta väidab 1:2-3 sisuliselt, et kõik on mööduv, kõik on kaduv, mis jääb inimesele alles sellest, millega ta ennast vaevab oma elu päevadel. – P1997 1:2-3: „Tühisuste tühisus,” ütleb Koguja, „tühisuste tühisus, kõik on tühine!” Mis kasu on inimesel kogu oma vaevast, millega ta ennast vaevab päikese all?” See on siiski aga praeguses töös oletus, sest traditsioonid räägivad siiski 'kasu' poolt. Kui הָבַל pole (ei 1:2 ega ka edaspidi) abstraktselt ja veidi kitsama suunitlusega tõlgitud²⁰, siis יְתָרוֹן kohta seda öelda ei saa. Ja see võib osutada Koguja raamatu mõistmisel üheks kitsaskohaks, mida saaks uutes tõlgetes parandada.²¹

Järgnevates salmides (1:4-11) jätkub näidete abil mõtisklus sama, püsituse ja jäävuse teema üle. Kui salm salmi kaupa edasi minna, siis 1:4 on juttu, kuidas inimeste põlvkonnad mööduvad, kuid maa seisab edasi – märkimisväärseid sisulisi erisusi tõlgetes pole.²² 1:5 selgitab päikese igapäevast ringkäiku – erinevused stiilis on tõlgetes olemas, kuid sõnum ei muutu.²³ Ka 1:6 on eestikeelsetes

¹⁹ Ehk 1:3 kontekstis mitte 'mis kasu on inimesel' (P1997), vaid 'mis jääb alles inimesele'.

²⁰ Ainult eesti keeles lugejal on suurema huvi korral võimalus võrrelda erinevaid tõlkeid, mille tulemusel võib ta avastada, et aja jooksul on 1:2 tõlgitud väga erinevalt ning SP1939-s ja R1996-s on olukord lahendatud teataval määral suurem avarusega, andes edasi הָבַל otsese tõlke.

²¹ Selle raske küsimuse lõpetuseks peab siiski välja tooma, et kuna ilmselgelt on palju rohkem toetust 'kasule', siis antud kontekstis võib verbi juure tähendusega mängimine olla ülearune ja käesoleva töö autor pole leidnud veenvat kirjalikku alust näiteks asjaolule, et Vana-lisraeli ühiskonnas on käibel olnud selline retooriline meetod, kus kasutatakse igapäevaseid väljendeid, mis on tuntud tavakeelest, ja kantakse need üle eksistentsiaalsetele tasanditele. See oleks tõenäoliselt kajastatud nt kreeka tõlkes, kus selle koha peal on περιτσειά, mis samuti nagu ka יְתָרוֹן esineb LXX-s ainult Koguja raamatus ja on ka muidu kreeka sõnavaras üliharva ette tulev. On leitud, et LXX on tõlgitud mõnevõrra filosoofilisemaks küll vanaheebrea tekstist, kuid selle konkreetse sõna juures pole seda alust väita. Uues Testamendis esineb seda sõna neli korda: Rm 5:17, 2Kr 8:2; 10:15 ja Jk 1:21 – esimeses kolmes võiks seda tõlkida kui 'rõõmuküllus', neljandal juhul 'kurjaküllus' (Lepajõe 2018).

²² On kasutatud erinevaid väljendeid, mis illustreerivad huvitavalt eesti keele arengut: P1739 'üks põlwe-rahwas', P1939 'üks rahwa põli', SP1939 'üks rahwapõlv', P1968, KAS ja R1996 'rahvapõlv', UMP2014 'põlvkond', SK2016 'sugupõlv'.

²³ P1939 ja P1739 esinev väljendus on arusaadavatel põhjustel mõnevõrra arhailine („Ja päike tõuseb, ja päike läheb looja, ja läheb, kui ta tõuseb, oma paika, kuhu ta püüab.”), sama võib öelda ka SK1939 ja KAS-i kohta („Ja päike tõuseb, ja päike läheb looja, ja oma paika ta ahmitseb / ahnitseb, tõustes on ta seal.”). P1968 („Ja päike tõuseb ja päike loojub

variantides ühtlane, küll on tugev mitmekesisus sõnastustes, mis võib mõnede tõlgete puhul olla esmapilgul segadust põhjustav.²⁴ 1:7, kus kirjeldatakse jõgede katkematut voolamist merre, läheb aga eestikeelsetes tõlgetes veidi lahku,²⁵ heebreakeelne konstruktsioon on mõnevõrra nipsisõnalisem, väljendades korduvat tegevust partitsiipse vormiga nn õõnsast verbist שׁוּב (*šwb*) ‘tagasi tulema’, ‘pöörduma’ (BDB, 996; KB, 951; Clines, 450). 1:8, milles väljendatakse, kuidas kõigist asjust ei jõua keegi rääkida, kuid silm ei küllastu nägemast ja kõrv ei täitu kuulmast, on erinevused minimaalsed ja ei mõjuta sisulist ühtlust tõlgete vahel. 1:9²⁶ on kuulus lause, kuidas kõik, mis on olnud, tuleb jälle ja kuidas kõik, mida on tehtud, tehakse veel – ei ole miskit uut päikese all. See on tõlgetes ühtne ja igati arusaadav.²⁷ Ka jätk 1:10-11 on ühemõtteliselt edasi antud, selles luuakse alguses retooriline küsimus, kas midagi on, millega kohta saab öelda ‘uus’, ning siis vastatakse, et kindlasti oli see juba olemas varem, ja lõppu tehakse järeldus inimese mälu lühiajalisusest – ei praegusel ajal mäletata minevikku ega tulevikus nüüdisaega.

ning läheb tagasi oma paika, kust ta jälle tõuseb!”), R1996 („...*ja tõttab paika, kust ta uuesti tõuseb.*”), UMP2014 („...ning tõttab tagasi paika, kust tõuseb jälle.”), SK2016 („Päike tõuseb, päike läheb looja; sinna paika, kust tõusis, jõuab tagasi.”).

²⁴ P1739: „Ta lähhab lõuna poole, ja piirab ümber põhja poole: tuul piirab ikka peale minnes, ja tuul lähhab ümber omma piredes sees.” P1939: „Ta läheb lõuna poole, ja piirab ümber põhja poole: tuul piirab ikka peale minnes ja tuul läheb ümber oma piirte sees.” SP1939: „Ta läheb lõuna poole, ja piirleb põhja poole; tuul piirleb oma käigul piireldes, ja tuul pöörab tagasi oma piirlemisele.” P1968: „Tuul puhub lõuna poole ja keerutab poole, keereldes, keerutades puhub tuul ja alustab taas oma ringkäiku.” KAS: „Minnes lõuna poole ja keerutades põhja poole, keerutades, keerutades läheb tuul, ja oma keerutusile pöördub tagasi tuul.” R1996: „Tuul puhub lõunasse, keerutab põhja, keerleb ja puhub keeristes ning alustab taas oma keerlemist tuul.” UMP2014: „Tuul puhub lõunasse ja keerutab põhja, keerleb ja keerleb ning teeb oma ringkäiku.” SK2016: „Tuul läheb lõuna poole, pöörab põhja poole, käib ringiratast, tuleb tiiruga tagasi.”

²⁵ Erinevus tekib lause teises pooles, kus P1739-s, P1939-s väljendatakse, kuidas merest tulevad jõed joostes tagasi, P1968-s, KAS-is ja R1996-s aga, kuidas merre voolavad jõed üha, UMP2014-s ja SK2016-s, et sealt, kust jõed lähtuvad, voolavad nad ikka ja SP1939-s, kuidas sealt, kuhu jõed on voolanud, on nad taas minemas.

²⁶ 1:9 on ühtlasi viimane salm, mis R1996-s on tõlgitud.

²⁷ P1968-s jääb 1:9-11 helisema teatava rütmilisusega, mis on hästi tabatud T. Mägi ja J. Kasari poolt laulus “Mis on olnud, see saab olema” albumil Tarkus, 2010.

2. Illustreerivad eksperimendid ja lahendus

Töö teises osas on analüüsitud Koguja raamatu 1:12-3:15 esinevaid põhiväljendeid, seda eelkõige lähtudes eestikeelsetest tõlgetest, kuid teataval määral alati ka teksti enda rõhuasetusi arvestades. Eraldi on lahti võetud esiteks (2.1) hinnangulise idioomi וְרַעוּת רֹחַ (*ûrə'ût rûah*) või רַעְיוֹן רֹחַ (*ra'yôn rûah*), mida eestikeelne lugeja tunneb eelkõige kui 'vaimunärimist' (P1997). Teiseks (2.2) avatakse tarkuse, rumaluse ja meeletuse eksperiment, täpsemalt probleemsemad sõnad: סָכַל (*skl*), כָּסַל (*ksl*) ning הִלֵּל (*hll*). Viimases alapeatükis (2.3) leidub analüüs erinevatest väljenditest, mida on tõlgitud sõnatüvega 'vaev' ('waew' P1739, P1939, SP1939) ehk עָמַל (*'amal*), לְעָנוֹת (*la'ănôt*) ja עֲנִיָּן (*'inyan*).

On arvatud, et 1:2-11²⁸ on proloog (Kasemaa, 16) ja kui võrrelda seda järgnevaga, siis tundub, nagu 1:12 algaks nagu raamat uuesti ainult, et autor räägib esimeses isikus. See alustab pikimat terviklikku osa Koguja raamatus, hõlmates 1:12-2:26 (Kasemaa, 19). Muidugi saab seda osa jaotada väiksemateks temaatilisteks üksusteks, kuid terviklikult peetakse seda kuninga fiktiivseks autobiograafiaks (Kasemaa, 19; Estes, 293), mis isegi algab nagu kuninglik avaldus – paralleele on leitud Akkadi kuninga Sargoni, Moabi kuninga Meša, foiniiklaste kuninga Jehawmilki, Hamathi ja Lu'aši kuninga Zakkur'i ning Pärsia kuninga Kyrose²⁹ raidkirjadelt (Scott 1965, 212-213; Estes, 293-294; Shields, 118). Ainus erinevus ülejäänud tuntud artefaktidest on grammatiline vihje, et קִהַלְתָּ vähemalt teose kirjutamise ajal enam kuningas polnud – Koguja raamatu vastavas on lauses on kasutatud verbi הָיִיתִי 'mina olin' (BDB, 224; KB, 229; Clines, 88), mis on perfekt vormis ja näitab seega lõpetatud tegevust.³⁰ Üldiselt on 1:12-2:26

²⁸ 1:1 on arvatud raamatu algseks pealkirjaks ja ei kuulu niikuinii sisulise osa juurde.

²⁹ Raidkirjal on sõna-sõnalt mitte Pärsia kuningas, vaid „maailma kuningas või valitseja, suur kuningas, Babüloonia kuningas, Sumeri ja Akkadi kuningas, nelja ilmakaare kuningas” (Shields, 118).

³⁰ Perfekti vorm näitab eelkõige lõpetatud tegevust ja seega võib eeldada, et mõtete väljendamise hetkel קִהַלְתָּ polnud enam kuningas. Kui aga uurida 1Kn 11:41-43, siis ilmneb, et Saalomon oli kuningas kuni surmani. Nii et ühtpidi 1:12 kinnitab, et קִהַלְתָּ oli kuningas, kuid samal ajal, et ta polnud Saalomon. Kõik (v.a UMP2014) eestikeelsed tõlked on kandnud edasi lõpetatud tegevust tõlkega 'mina olin'. Seal, et קִהַלְתָּ polnud (vähemalt enam) kuningas kinnitab ka arvamus, et terve lõik 1:12-2:26 on nn kuninga fiktsioon, mis annab võimaluse näidata ja õpetada ka luksusliku elu tühisust 2:1-11 (Scott 1965, 209; Kasemaa,

puudutatud järgmisi teemasid: tarkuse tundmine alates 1:13 (millele on tähtsaks nüansiks ka rumaluse ja meeletuse tundmine alates 1:17), jääva heaolu otsimine rõõmust, mis tuleb materiaalistest naudingutest 2:1-11, esmased järeldused tarkusest ja rumalusest 2:12-16, meeletuse väljendus enda järeldustest 2:17-23 ning teatav rahunemine ja mõistmine 2:24-26. Sellele järgneb 3:1-8, kus küll otseselt ei lähe edasi kuninga fiktsioon, kuid teema on hästi seotud, avades täpsemalt pinget, mis tõuseb 2:15, 16, 19, 21 ja 26. Antud käsitlus lõpeb lõiguga 3:9-15, mida võib pidada 3:1-8 lahenduseks, kus seletatakse iga asja õigel ajal avaldumist. Kõigest on lähemalt juttu antud peatüki käigus.

2.1. Vaimunärimisest tuule taotamiseni (וִרְעוּת רִיחַ)

Esimesena kasutusele võetud ja terve raamatu kandvaim instrument, millega קִהְלָה teda vaevavatele vastuoludele lahendust otsib, on הֶחְמָה (*hokmâ*) 'tarkus', 'kogemus', 'nutikus' (BDB, 315; KB, 298; Clines, 116; SII, 380).³¹ Selle koha peal peetakse silmas justnimelt kogemuslikku tarkust ehk elutarkust, praktilist oskust lahendada religioossusega seotud eetilisi momente, mitte teoreetilist teadmist – mõnikord on seda ka seostatud koolkondliku õpetusega (Kasemaa, 21; Estes, 295). 1:13 väljendab autor oma püüdlust tarkusega mõista kõike, mida maailmas tehakse ning järeldust, et see on paha asi, mille Jumal on inimestele andnud (et neid vaevata või tegevuses hoida). Selle salmi nüansse on lahti harutatud lk 34-35.

1:14 tuuakse sisse kõige levinum hinnang Koguja raamatus, millega üldistatakse alustuseks kõik tegemised tühisteks või pikemas perspektiivis kasututeks. Seda võiks nimetada ka הֶבֶל teiseks tulemiseks pärast otsekohest avasõna (1:2).³² Tihti on Koguja raamatus just הֶבֶל seotud idioomiga וִרְעוּת רִיחַ (*ûrê'ût rûah*) või רִיחַ רִיחַ (*ra'yôn rûah*), mis ametlikust piiblitõlkest (P1997) (nagu

19-20). Ülejäänud osas pole seda rõhutatud, vaid pigem on kriitiliselt suhtunud kuningasse (4:13; 10:16-17 jm). Mõnest salmist jääb kahtlusteta mulje, et kirjutaja ei saa kuningas olla (5:8-9 tinglik kõneviis; 8:2-4 kolmas isik jne).

³¹ Kuigi tegemist on keskse terminiga, siis ei ole seda, sarnaselt ülejäänud kandvatele sõnadele, analüüsitud, sest nii originaaltekst kui ka kõik eestikeelsed tõlked on selle koha peal selged ja üheselt mõistetavad.

³² Selle idioomi põhjalik avamine on tingitud eestikeelse väljendi laiast kasutamisest, mis ulatub juba ammu väljapoole Koguja raamatut või isegi teoloogilisi vestlusi, olles saanud rahvakeelseks kõnekäänuks.

ka mitmest varasemast) on tuntud kui 'vaimunärimine'. See on saanud käibeväljendiks ka täiesti ilmalikus mõttes³³, tähendades 'asjatut, mõttetut vaevanägemist, tegutsemist' (EKSS; FES). Kuid tegemist on ühe vähese otselaenuga vanaheebrea keelest, seda eriti M. Lutheri pärandist mõjutatud maades (Ross 2004, 565). Ja kuigi see väljend on tugevalt eesti keeleruumis, leidub erinevates Koguja raamatu tõlgetes mitmeid variatsioone ning seetõttu peab uurima, milliseid tähendusvarjundeid רִעוּת ja רִעוּן וְרִעוּת ja רִעוּן וְרִעוּת ikkagi endas peidavad ning seejärel juba küsima, kuidas oleks ehk kõige asjakohasem seda tõlkida.

Heebrea Piiblis esinevad רִעוּת ja רִעוּן וְרִעוּת vaid Koguja raamatus ning eestikeelsetes tõlgetes ei ole sõnastuses vahet sisse tehtud (v.a SP1939). Kuna idioomid koosnevad kahest sõnast, on need mõlemad selguse mõttes lahti võetud. רִעוּת näol on tegemist naissoost nimisõnaga, mis on väga tähtis terve Heebrea Piibli kontekstis. Selle tähenduste ulatus on äärmiselt lai, pruukides väljendada kõige levinumalt 'hinge', 'hingetõmmet', 'tuult' või 'vaimu' (BDB, 924; KB, 877; Clines, 416; SI, 171; SII, 671). Täpsemaid vasteid on kümneid (BDB, 924-926; KB, 877-879; Clines, 415-416). Otseselt on Koguja raamatus רִעוּת eelkõige seotud tähendusega kui 'elu märk' või 'sümbol'³⁴, 'tuul', 'meelelaad' või 'rahulolematus', 'millegagi, mis suremisel inimesest lahku' ning 'tulemusteta tegemine' (BDB, 924-925; KB, 877-879; Clines, 416; SI, 364; SII, 517). Verbi juur, millest רִעוּת tuleneb, on רִוּחַ (*rwh*), mis tähendab 'tundma kergendust' (KB, 877; SII, 271) – on aga ka uurijaid, kes selles on kahelnud ning ei ole seostanud seda ühegi kasutusel oleva tegusõnaga, vaid toonud lihtsalt tõenäolise tähenduse, mis võiks olla 'puhuma' või 'hingama' (BDB, 924; SI, 151). Etümoloogiliselt seostatakse seda süüriakeelse sõnaga, mille vaste on 'hingama', araabia tähendusega 'tuuline olema', aramea tähendusega 'tuul', 'hingamine', 'hing' ja samuti uusheebrea ning aramea sõnaga, mis viitab kõiksugusele 'lõhnale' (BDB, 924; SII, 77).

רִעוּת ja רִעוּן וְרִעוּת juures on olukord küll piiritletum, kuid segadust on rohkem – mõlemad sõnad esinevad sellisel kujul Heebrea Piiblis vaid Koguja raamatus. רִעוּת on naissoost sõna (mis on *status constructus*'es) ning tähendab 'igatsevat', 'püüdlevat', 'mõtet', 'kalduvust', 'iha' (BDB, 946; KB, 900; Clines, 426; SI, 724, 371; SII, 471). Seda seostatakse verbi juure רָעַה kolmanda tähendusega, mis on

³³ Sellega on iseloomustatud muu hulgas riigikogu ööistungite venitamist (Väljaots), autoriõiguste ja piraatluse küsimust (Alla) jpm.

³⁴ Eesti tõlgetes kui 'vaim' ('waim') või 'hing'.

tuletatud aramea keelest ja tähendab 'millestki lõbu või rõõmu tundma', 'ihkama', 'austust näitama' (BDB, 946; Clines, 426; SII, 165). Samast juurest arvatakse tulenevat ka רָעוֹן (KB, 900), kuid on teine arvamus, et see on seotud hoopis רָעַע (r^o) teise tähendusega, 'murdma' (BDB, 946, 949). רָעוֹן ise arvatakse väljendavat 'igatsemist' (KB, 900; Clines, 426; SII, 471).

Suhteliselt raskepärasesest sõnapaarist on eesti keelde leitud järgnevad tõlked: 'vaimunärimine' (P1739 'waimo närrimine') (P1739; P1968; ühe korra P1939 2:17), 'tuulepüüdmine' (P1939 v.a 2:17; KAS), 'tuule tagaajamine' (UMP2014, SK2016), 'tuule tallamine' (SK1939 v.a 1:17; 4:16), 'tuule taotamine' (SK1939, 1:17; 4:16). Lihtsuse mõttes peaks ka liitsõnadena esitatud variandid võtma lahti kaheks. Nõnda tuleb välja, et 'vaimule' ja 'tuulele' vastab רָעוֹן – mõlemad on sellele sõnale otsesed tähendusvasted (BDB, 924; KB, 877; Clines, 416; SII, 671). Kuid lisaks seotuna sõnadega רָעוֹת ja רָעוֹן, esineb רָעוֹן ka iseseisvalt. Ka sellisel juhul esinevad tähendused 'vaim' ja 'tuul', kuid lisaks veel 'meel' ja 'hing'.³⁵ 'Vaimu' mõistetakse kui 'kõike psüühilist inimeses', 'sisemaailma', 'kujutluse asupaika', 'mingit kollektiivi või ajajärku iseloomustavat meeleolu' ja 'kehatut üleloomulikku olendit' (EKSS). Seda peetakse ka 'hinge' sünonüümiks (SYS). Etümololoogiliselt lähevad tähendused pealtnäha veidi kirjuks: soome *vaimo* on 'abielunaine', saami *váibmu* 'süda' ning ersa *ojme* ja mokša *vajmä* 'hing', 'hingamine' – arvatakse, et tegemist on läänemeresoome-mordva tüvega ning et eesti keelest on see edasi laenatud liivi keelde, kus *vaim* tähendabki eesti 'vaimu' (ETY). 'Tuul' aga väljendab eelkõige 'pikisuunalist liikumist maapinna suhtes', piltlikus kõnes ka 'seoses muutuste ja sealsete seisukohtadega', lisaks sellele võib see tähendada lihtsalt 'tuju' (EKSS). Suguluskeeltes pole selle sõnaga kahtlusi – liivi *tūļ*, vadja, soome, isuri ja Aunuse karjala *tuuli*, vepsa *tullii*, udmurdi *tęļ* ja komi *tęv* tähendavad kõik 'tuult', ainult mäemari *tul* väljendab 'tormi' või 'tugevat tuult' ja vadja *tuuli* võib olla ka 'ilmakaar' või 'rumb' (ETY).

רָעוֹת ja רָעוֹן vasted eestikeelsetes tõlgetes on 'närimine' (P1739 närrimine), 'püüdmine', 'tagaajamine', 'tallamine' ja 'taotamine'. Ainult SP1939-s on neid järjekindlalt eristatud - רָעוֹת on tõlgitud 'tallamiseks' ja רָעוֹן 'taotamiseks'. Lisaks on vaatluse all 'igatsus', mis on mõlema sõna otsene esimene tähendus. 'Vaimunärimine' on saanud täiesti iseseisvaks väljendiks, mis tähendab 'asjatut',

³⁵ UMP2014 kommentaarides (3:19; 8:8 ja 11:5) on antud ka alternatiivseid võimalusi 'vaimule', et sõna paremini mõista: 'eluvaim', 'hingeõhk' ja 'Jumala vaim'.

mõttetut vaevanägemist' (EKSS). Kui see liitsõnaks saanud üksus lahti võtta, sest P1739 traditsioonis on see kahes osas, siis 'närimine' ise on eelkõige seotud söömisega, tähendades 'mäluma' (EKSS; SYS). Selle sõna sünonüümid aga võivad olla (peale 'mälumise') ka 'narrima', 'vaevama', 'ängistama', 'kellegi kallal õiendama' (SYS). Suguluskeeltes on see samuti eelkõige seotud söömisega, kuid Aunuse karjala *närištä* võib tähendada ka 'virisemist' ja 'näägutamist' (ETY). 'Närima' on XVIII saj esimesel poolel fikseeritud justnimelt 'toidu närimisena' (Vestring, 146; KKK, 841). Samas on selge, et P1739-s kasutati ülekanatud tähendust. Ka XIX saj on kokku koondatud selle sõna erinevaid variatsioone - eelkõige viitab see 'mälumisele' ja 'hammustamisele', kuid välja on toodud ka otseselt väljend 'waimu-närimine', mis on 'vaevama', 'piinama' või 'südamevalu' (Wiedemann, 659; KKK, 565, 916). 'Püüdmine' tähendab tegevust, kus üritada midagi või kedagi kätte saada ja ka selle üritamisega kätte saama, kõnekeeles 'kellegi petmine', lisaks veel 'pingutamine', 'millegi püüdliselt tegemine', 'pürgimine' ja 'üritamine' (EKSS). Etümoloogiliselt on arvatud ta seotud olevat vadja ja isuri *püütää*, soome *pyytää*, lüüdi *püutta* ja vepsa *püta*'ga, mis kõik tähendavad küttimisel või kalastades kinni püüdmist (ETY). 'Tagaajamist' peetakse 'püüdmise' sünonüümiks (SYS). 'Tallamine' tähendab otseselt küll 'litsumist', 'sõtkumist', kuid on levinud ka näiteks väljend 'orelile tuult tallamas' (et instrument mängiks) (EKSS). 'Tuule tallamiseks' nimetatakse 'asjatut vaeva nägemist', 'tööd tegema, midagi saavutamata' (EKSS). 'Taotamine' on murdesõna, mis viitab põhimõtteliselt 'püüdmisele', kuid lähemalt ainult 'katsele seda teha' (EKSS). Üldlevinum on samast tüvest sõna 'taotlus', mis sisuliselt tähendab sama (ETY). 'Igatsus' väljendab nukrat, hella tunnet, mis sisaldab endast unistuslikku soovi või iha (EKSS). See on tuletatud tüvest 'iga', mis tänapäevases eesti keeles tähendab 'vanust' või 'eluaega', kuid etümoloogiliselt seostatakse seda 'igavuse', 'nukruse' ja 'kurbusega' – sellele viitavad liivi *igāb*, vadja *itšävä*, soome *ikävä*, Aunuse karjala *igäü* ja lüüdi *igäu*, isuri *ikkäävä* on ka otseselt 'iha', 'soov' ja 'igatsus' (ETY).

Tuleb välja, et see idioom on esimesest tõlkest saadik olnud asjaosalistele problemaatiline, P1739 mustandis on 'waimo närrimisse' asemel 'hinge nõrgutaminne'³⁶ (Ross 2004, 565). Kui panna saadud tähendused kokku valmis tõlgetega, siis tuleb välja, et 'vaimunärimine' on ajalooliselt viidanud 'vaevamisele',

³⁶ XIX saj tähendas see sõna 'nõrgendamata', ka 'tingima', teise tähendusena 'painutama' ja 'moonutama' (Wiedemann, 685; KKK, 16, 195, 1064). Tänapäeval tähendab 'nõrgutamine' esimesena 'nõtkuma panemist', 'painutamist', teisena aga 'lõdvaks laskmist', 'järele andmist' (EKSS).

välja, kui öeldakse, et kõverat ei saa sirgeks ning olematut ei saa arvata.³⁷ Sellega lõpeb קְהָלָת kāsitus üldistest asjadest, mis maailmas juhtuvad, ning järgnevalt läheb ta täpsemaks.

2.2. Eksperiment tarkuse, rumaluse ja meeletusega (הלל, כסל, סכל)

1:16-18 on otseselt peetud tarkuse eksperimendiks (Estes, 296), mis on metoodiliselt äärmiselt oluline, kui arvestada sellele järgnevat osa (2:1-26), kus eksperimenteeritakse inimlike naudingutega. Selles on olulisel kohal tarkus (mis on avatud juba põgusalt lk 20 ning mille tähendus on hästi arusaadav), rumalus (millele on osutatud tähelepanu tõlkevastete paljususe tõttu käesolevas alapeatükis) ning meeletus (millele on samuti pühendatud põhjalikum sissevaade järgnevalt, sest mõned tõlked langevad kokku 'rumalusega'). Kuid enne keskendumist nendele sõnadele olgu avatud 1:16 sisu koos tõlkevariatsioonidega. Selles salmis, mis juhatab sisse tarkuse, rumaluse ja meeletuse eksperimendi, on väljendanud autor, et tal on rohkem tarkust kui kellelgi teisel, kes enne teda Jeruusalemma on valitsenud.³⁸ Tõlgete erinevused on eelkõige stiili küsimuste all, kuid võib ka väita, et nad puudutavad üldisemat sisulist arusaamist.³⁹

1:17 avab autor enda erinevaid lähenemisi, mis on sisu täpsema mõistmise huvides põhjalikult lahti võetud. 1:18, mille tõlked on üksmeelsed⁴⁰, lõpetab mõtte

³⁷ P1739: „Mis kõwwer, sedda ei woi õiendada: ja mis pudub, ei joua arwata.” SK1939: „Mis kõwer, seda ei jõua õiendada; ja mis puudub, seda ei jõua arwata.” P1939: „Kõwerat ei saa õgvendada; ja mis puudub, seda ei saa täieks arwata.” P1968: „Kõverat ei saa sirgeks teha ega puudulikku täiendada!” KAS: „Kõverat ei saa õgvendada ja puudulikku ei suuda üles arvata.” UMP2014: „Kõverat ei saa teha sirgeks ega olematut loendada.” SK2016: „Kõverat ei saa sirgeks; mis puudu on, ei jõua ära arvata.”

³⁸ See on sama-aegselt kinnitav ja ümberlukkav väide Saalomoni autorlusest. 1Kn 10:7, 23 jt kinnitavad, et kuningas Saalomon oli tõesti enneolematult tark mees. Kuid vasturääkivaks on peetud märget, et ükski valitseja pole varem nii tark olnud – seda ei saa aga mitmuses öelda, sest enne teda oli Jeruusalemmas valitsenud vaid Taavet (Sauli kodu oli Gibeas – 1Sm 10:26).

³⁹ Enamus eestikeelsetes tõlgetes (P1739, P1939, SP1939, P1968, KAS, UMP2014) on alustatud lauset sisuliselt nii: *ma ütlesin oma südames*, kuid SK2016: *ma rääkisin iseendaga mõttes*. On küll välja toodud, et vana-iisraellased pidasidki südant mõtlemise elundiks (Wolff, 41), kuid arvestades ka tänapäeval levinud südame ja mõistuse eristust, peaks olukorda palju lähemalt uurima, et kumbagi varianti akadeemiliselt heaks kiita.

⁴⁰ P1739: „Sest kus on palju tarkust, seal on palju meelepahhandust; ja kes ennam tundmist sadab, sadab ennam wallo.” P1939: „Sest kus on palju tarkust, seal on palju tuska; ja kes enesele saab lisaks teadmisi, saab ka lisaks pettumust.” SP1939: „Ja kus on palju tarkust, seal on palju meelehärmi; ja kes lisab teadmisi, lisab walukihku.” P1968: „Sest kus on palju tarkust, seal on palju meelehärmi, ja kes lisab teadmisi, see lisab valu!” KAS: „Sest rohkes tarkuses on palju meelehärmi, ja kes lisab teadmist, lisab valu!” UMP2014: „Sest palju

järeldusega, et tarkuse kasvamisega kasvab ka meelehärm ning mida rohkem on inimesel teadmisi, seda rohkem ka valu. Kuid tagasi tulles 1:17 temaatika juurde, siis Koguja raamatust tuleb ilmsiks pealtnäha kummaline kokkusattumus, kui selles esinevad sõnad סכל (*skl*) ja כסל (*ksl*) mõlemad. Need on tähenduselt teineteise sarnased ning ka kirjepilt ei erine muud moodi kui et kaks konsonanti on kohad vahetanud.

סכל esineb erinevates grammatilistes vormides Koguja raamatu tekstis kaksteist korda: 1:17; 2:3, 12, 13, 18; 7:17, 25; 10:1, 3, 6, 13, 14. Neist ühel korral (1:17) on kirjutatud see שכל (*škl*) ehk *sin'*iga, ülejäänud kordadel tavapäraselt *sāmek'*iga. סכל verbi juur tähendab 'käituma rumalalt', 'mõtlematult', 'kergemeelselt' (KB, 657; SI, 490) või 'olema rumal', 'narr', 'tola', 'tobu' tavaliselt moraalses või vaimses mõttes (BDB, 698; SI, 490). Etümoloogiliselt on ta suguluses vanasüüria ja Kristuse-aegse aramea keelega esinedes ka Targumis. Seevastu varasemas aramea keeles oli סכל (*sekal*) hoopis 'intelligentne olema' (BDB, 698). Ja kui seda võrrelda שכל kujuga, siis tuleb välja, et selle sõna otsene tähendus on 'olla ettenägelik', 'kaalutlev', 'arukas' (BDB, 698; SII, 214). Segadus tuleb tegelikult sisse otseselt Koguja raamatus, kui 1:17 on järjest הַלְלוֹת, חֲכָמָה ja שְׂכָלוֹת (*ḥākmā, holēlôt ja šiklūt*) (P1997: *tarkus, meeletus ja sõgedus*) ning 2:12 uuesti חֲכָמָה, הַלְלוֹת ja סְכָלוֹת (viimane sõna *siklūt*) (P1997: *tarkus, meeletus ja sõgedus*). Nende kahe vahe on justnimelt see, kas esineb juur סכל või שכל. Need paistavad olevat samastatud, kuid kummaline on see, et need koos ikkagi lühikese vahega esinevad ja et tegemist on väliselt ja kõlaliselt nõnda sarnaste sõnadega, mis enda tähenduses on põhimõtteliselt vastandlike tähendustega. Sellele on reageeritud vastuoluliselt, nt LXX on tõlgitud need kohad erinevalt (LXX) samal ajal aga mitmed kommentaarid on jätnud ühetähelise muutumise märkimata (Scott 1965, 210-211; Kasemaa, 22, 26). Kui arvestada, et שכל esineb terve Koguja raamatu peale vaid ühe korra, võib olla tegemist ka ümberkirjutus- või trükiveaga, sest Heebrea Piibli tekstikriitilises aparaadis öeldakse, et paljud käsikirjad kasutavad ka s 1:17 *sāmek'*iga vormi ehk סכל tüve (BHS, 1337).

כסל esineb heebreakeelses tekstis 19 korda: 2:14, 15, 16 kaks korda; 4:5, 13, 17; 5:2, 3; 6:8; 7:4, 5, 6, 9, 25; 9:17; 10:2, 12 ja 15. Verbi juur tähendab 'olema

tarkust toob palju tuska ja kes suurendab teadmisi, suurendab valu." SK2016: „Kus palju tarkust, on palju meelemasendust, kes kasvatab mõistmist, kasvatab südamevalu.”

rumal', 'narr', 'juhm' (BDB, 492-493; KB, 447; Clines, 180; SII, 474). Koguja raamatus aga esineb see peamiselt meessoost nimisõnana כָּסִיל (*kəsīl*), mis tähendab 'religioosselt ülbe', 'hübematu' või praktilistes asjades 'rumal', 'tuim' (KB, 447; SI, 439), 'rumalpea' või 'juhmard' (BDB, 493; SII, 474). כָּסֵל on etümoloogiliselt seotud araabia ja uussüüria keelega, kus tähendab see 'pikaldane', 'loid' (BDB, 492; SII, 403), ja arvatakse, et algselt väljendas see teises tähenduses 'lihakust' (BDB, 492; SII, 168).

Kuna כָּסֵל ja כָּסִיל on Koguja raamatus kasutatud justkui sünonüümidena, esinedes vahepeal peaaegu vaheldumisi lausetes (2:12-19; 10:2-15 jt), siis on nende tõlkimine olnud küllaltki keeruline küsimus. P1739-s on läbivalt tõlgitud mõlemad sõnad 'halbiks' või 'halpimiseks'. SP1939-s on loodud põhimõtteliselt täielik eristatus, tõlkides כָּסֵל juure vormid alati 'rumaluseks' või 'rumalaks' ja כָּסִיל 'tormiks' (v.a 10:15, mis on samuti 'rumalaks' tõlgitud, kuid võimalik, et märkamatuses, sest kõikides ülejäänutes on vahe selge). P1939-s on peaaegu läbivalt tõlgitud mõlemad sõnad 'rumaluseks' või 'rumalaks', v.a 1:17, mis on tõlgitud 'lolluseks'. See on mõnevõrra kummaline, sest tegemist on salmiga, kus esineb ainukordne vorm שָׁכַל. Samuti on nii כָּסֵל kui ka כָּסִיל tõlgitud ühel korral 'halbiks' (vt 5:3 ja 7:17), kuid see võib olla samuti tähelepanematuses – tegemist on ikkagi käsikirjalise paranduse mitte lõpliku versiooniga. P1968-s on olukord nende kahe sõna tõlkimise juures natuke kirju: כָּסֵל / שָׁכַל vasteks on toodud 'sõgedus', (1:17; 2:12) 'rumalus', (2:3), 'meeletus' (2:13; 7:25) ja 'alp' või 'alpus' (2:19; 7:17; 10:1, 3 kaks korda, 6, 13 ja 14). כָּסֵל seevastu on aga läbivalt tõlgitud 'albiks' või 'alpusseks'. KAS-is on selgelt välja toonud terminoloogilise erisuse, mis ka tõlkes peaaegu läbivalt esineb. כָּסֵל on alati 'sõgedus' või 'sõge' ning כָּסִיל 'rumalus' või 'rumal', v.a 10:2, kus on 'sõge', kuid jällegi võib see olla eksitus, sest ülejäänud kohtades on vahe nii järjepidev. UMP2014-s on mindud lihtsustatud teed mööda, jättes כָּסֵל ja כָּסִיל erinevuse välja toomata. Vaid 7:25 on seda tehtud, sest seal asuvad need sõnad samas lauses lähestikku ning see poleks stiililiselt sedavõrd korrektne. Nõnda on seal כָּסֵל tõlgitud 'narruseks'. SK2016-s on näha nende sõnade segunemist tõlkes. כָּסֵל väljendab 'rumalust', (1:17; 7:17; 10:1, 3 kaks korda, 6, 13 ja 14) 'meeletust', (2:3) 'sõgedust', (2:19) 'pöörasust' (7:25) ning korra ka 'rumalust-sõgedust' (2:13) – viimast ilmselt koos sõnaga כָּסֵל וְהוֹלִיֹת.

vasteks on kasutatud 'sõgedust' (2:14-16) ning 'rumalust' (4:5, 13, 17; 5:2, 3; 6:8; 7:4-6, 9, 25; 9:17; 10:2, 12 ja 15).

Järgnevalt on analüüsitud eestikeelsete tõlkevastete tähendused. P1739-s kasutatud vaste 'halp' on antud sünonüümina sõnale 'kelk' (EKSS), ÕSist, ETYst ja G. Mülleri sõnastikust see puudub. Samas XVIII saj alguses oli see laialt kasutuses ning tähendas 'rumalat' (Vestring, 32: *närrisch*). Ka XIX saj teises pooles on 'halp' tähendanud 'rumalat' (Wiedemann, 26: *albern, närrisch*). Saksa sõna *albern* peetakse etümoloogiliselt seotuks eestikeelse sõnaga 'alp', mida on kasutatud P1968-s לִבְרָא תִּלְכִּים (ETY). Ka 'alp' on tänapäevases keeles eelkõige 'edev', 'edvistav', 'rumaluhke' ja 'narr', mis on 'halbile' lähedane. Kuid 'albi' etümoloogia on keeruline, sest mõnikord esineb ka murretes vokaalivahetus a ~ u ehk 'ulp', mis viitab 'edevusele'. Selle sõna tähendus võib aga osaliselt pärineda ka saksa kõnekeele *albern*'ist, mis tähendab 'alp', 'lapsik' või 'narr' (ETY). Kui aga arvestada, et Wiedemann on 'halbi' vasteks pannud nii *albern* kui ka *närrisch*, siis ilmneb see, et nii ajalooliselt kui ka kaasajal võivad olla 'halp' ja 'alp' samatähenduslikud – tähendus ise on lihtsalt veidi muutunud, 'rumalast' ja 'narrist' 'edevaks' ja 'rumaluhkeks'. SP1939-s kasutatud 'torm' kätkeb endas adjektiivina tänapäevases keeles 'tormakat', 'äkilist' ja 'tasakaalutut' (EKSS; ÕS), kuid etümoloogiliselt tuleb see esimeses tähenduses loodusnähtusena alamsaksa *storm*'ist (ETY). Seda kinnitab ka asjaolu, et XIX saj eesti keeles oli 'torm' ikkagi loodusnähtuse nimetus, kui teisena kasutusel ka iseloomu omadusena (Wiedemann, 1174). Samuti SP1939-s kasutatud, kuid ka P1939-s, P1968-s, KAS-is ja SK2016-s esinev 'rumal', 'rumalus' tõlkevastena kätkeb endas esimese tähendusena inimese, mitte teo või jutu kohta 'piiratud mõistusega', 'raske taibuga', 'väheste vaimuannetega', 'kõva peaga', 'juhmi', 'loll', 'ebaintelligentse', 'lihtsameelse' (EKSS). Etümoloogiliselt läheb see kõige paremini kokku soome *ruma*'ga, mis väljendab muu hulgas 'halba', 'ebaviisakat', 'sobimatut' ja 'laiduväärset' (ETY). P1939-s kasutatakse lisaks 'rumalusele' ka 'lollust', mille esimese tähenduse vaste on 'rumalus', 'lihtsameelsus', 'taipamatus'. Neljandas tähenduses tuuakse sisse ka lisand, et 'loll' on 'piinlikult rumal', 'narr'. Kõnekeeles tähendab see lisaks ka 'hullu', 'napakat', 'poolearulist' jne (EKSS). Suguluskeeltes on vasted küllaltki seotud, liivi *lol* ja isuri *lolloi* tähendavad otseselt 'loll' või 'rumalat'. Vadja keelne *lollo* väljendab lisaks *juhmi*, mis on küllaltki lähedane tähenduselt. Soome keeles tähendab see sõna ka 'lodevat' või 'paksu' (ETY). P1968-s, KAS-is ja SK2016-s tuuakse לִבְרָא vasteks ka 'sõge', mis tähendab

esimese vastena 'loll', 'rumalat', 'segast' ja 'taipamatut', teisena 'mõistust mitte arvestavat', 'tunnetel või vaistul põhinevat'. Lisaks veel väljendab see mõnikord 'pimedust' ja 'mittenägemist' (nt F.Tuglase kasutuses). Piltlikult võib see veel tähendada 'ebakriitilist', 'tingimusteta', 'orjalikku' (EKSS). Etümoloogiliselt on just 'pime' ja 'nägemisvõimetu' ühenduslülilik, vaata nt liivi *so'gdō*, vadja *sōkōa*, soome *sokea*, isuri *sokkii*, Aunuse karjala *sogei* ning lüüdi ja vepsa *soged*. Arvatakse, et see võib olla tulnud ka hoopis 'soga' tüvest, mis eesti keeles väljendab 'hägust vedelikku' või 'löga' (ETY). P1968-s väljendatakse sama sõna ka vastega 'meeletus', mis esimese tähendusena viitab, nagu ka eesti keeles grammatiliselt (e ilmaütlevas käändes) väljendub, 'arutusele', 'pöörasusele' ja 'ohjeldamatusele' (EKSS). Etümoloogiliselt seotakse see liivi *u'u*, isuri ja karjala *hullu*'ga, mis kõik väljendavad lihtsalt 'hullu' või 'meeletut'. Vadja keeles on otseselt tähendanud ka 'rumalat' ja 'loll'. Soome keeles on samuti see tähistamas 'rumalat', 'meeletut' ja 'hullu', kuid veel ka 'napakat', 'pöörast' ja 'veidrat' (ETY).

Koguja raamatus kasutatakse כָּל juurt peamiselt substantiivina iseloomuliku omaduse nimetamiseks, mis esineb enamasti kujul סָכָל (*sākāl*), kuid ka סֶכֶל (*sekel*) (10:6), lisaks neile veel naissooline substantiivi vorm סִכְלוֹת (*siklōt*). Arvestades BHS-i tekstikriitilist märkust, erinevuse mitte välja toomist mitmes kommentaaris ning tervet eestikeelset tõlketraditsiooni, kus mõistetakse כָּל ja סָכָל tähendust üksmeelselt sarnasena, mis on raamatu kontekstist lähtudes ka igati põhjendatud, saab minna eesti keelde tõlkimise nüansside juurde. Kui כָּל juur kätkeb endas tähendusi: 'käituma rumalalt', 'mõtlematult', 'kergemeelselt' ning 'olema rumal', 'narr', 'tola', 'tobu' jne (BDB, 698; KB, 657; SI, 490), siis eestikeelsetes piiblitõlgetes on sellele kõige lihtsamalt lähenetud SP1939-s, P1939-s, UMP2014-s ning SK2016-s tõlgetes, kus tõlgitaksegi 'rumal' või 'rumalus' (v.a P1939: 1:17 ja 7:17; UMP2014: 7:25; SK2016: 2:3, 12, 19 ja 7:25). UMP2014-s ainuke alternatiiv sellele on 'narrus', (7:25) mis väga selgelt כָּל tähenduse piirides (BDB, 698; KB, 657; SI, 490). P1739-s tõlgitakse see järjekindlalt 'halbiks', P1968-s 'albiks' (v.a P1968: 1:17; 2:3, 13 ja 7:25). Nagu eelmises lõigus ka kirjas, tunduvad need sõnad olevat tähenduslikus suguluses nii ajalooliselt kui ka tänapäevalikult ning just esimeses mõttes kindlasti sobituvad כָּל tähenduse piiridesse. Ei ole üheselt selge, kas 1968. aastal oli 'alp' veel 'rumala' tähenduses laialt kasutusel, kuid pärast SP1939 ja P1939 tõlkeid tundub otsus olevat pigem pikast (ehk P1739-st alanud) tõlketraditsioonist lähtuv. Veel kummalisemaks teeb

olukorra see, et väljaspool Koguja raamatut on seda tõlgitud ka 'rumalaks'. (P1968 Jer 5:21). KAS-is on läbivalt kasutatud sõna 'sõge', mis väljendab põhimõtteliselt sama, mis 'rumalgi', kuid on otsekohesem kui 'loll' või 'segane'. Lähtudes כסל kasutamise kontekstist, tundub mulle kõige parem seda tõlkida 'rumalaks', 'ettenägematuks' või 'lihtsameelseks'.

כסל puhul on olukord ühtlasem. P1939-s, KAS-is, UMP2014-s ja SK2016-s on see tõlgitud peaaegu läbivalt 'rumaluseks' (v.a P1939: 5:3; KAS: 10:3; SK2016: 2:14, 15-16). P1739-s ja P1968-s on järjepidevalt kasutatud vastavalt 'halpi' ja 'alpi'. SP1939-s on otsustatud huvitava termini 'torm' kasuks, mis ühildub tõlkes kasutatud loodusega seotud tähendusvastetega (vt ka הָבֵל tõlkimist alapeatükk 1.2.). Kuigi כסל ja כסל eristamine tõlgetes on täpsuse mõttes aus, mida SP1939-s ja KAS-is järjekindlalt on ka tehtud (v.a s 10:15), siis 'torm' ei väljenda sõna כסל 'narruse' ja 'kergemeelsuse' poolt (BDB, 492-493; KB, 447; Clines, 180; SII, 474), vaid suunab tähenduse rohkem 'äkilisele' ja 'tasakaalutule' (EKSS). Võrreldes כסל väljendab כסל 'rumaluse juhumust' (BDB, 493; KB, 447; SI, 439; SII, 474) ning selle taustal on rumalusest tulenevat äkilisust väljendav 'torm' justkui teo iseloomustamiseks hoopis vastand.

הלל (*hll*) esineb vanaheebreakeelses tekstis seitse korda: 1:17, 2:2, 2:12, 7:7, 7:25, 9:3 ja 10:13 ning neist kuuel korral samas või kõrval olevas lauses sõnadega כסל ja כסל. See on võetud vaatluse alla, kuna mõnedes tõlgetes justkui ei tehta vahet, tõlkides need sõnad liiga samatähenduslikuks – järgnevalt uuritakse, kas õigusega.

הלל tähendab verbi juure kolmanda tähendusena 'käituma rumalalt, hullumeelselt' (BDB, 239; KB, 235-236; Clines, 90). Esimene tähendus (Clines-is teine) on 'särama' (BDB, 237; KB, 235; Clines, 90) ja teine (Clines-is esimene) 'olema hooplev', 'kiiduväärne', 'hüüdma rõõmsalt', 'ülistama' (BDB, 237; KB, 235; Clines, 90). Koguja raamatu kontekst toetab kolmanda tähenduse rakendamist. See sõna esineb seal enamasti naissoost nimisõnalises tuletises הוֹלְלָה (*hōlālā*) (KB, 239) või meessoost nimisõnalises tuletises הוֹלֵל (*hōlēl*) (Clines, 87), mis tähendab 'hullumeelsus', 'pettus' ning on kasutusel ainult mitmuse vormis הוֹלְלוֹת (BDB, 239; KB, 228; Clines, 87). Selle konkreetse sõna ainuke esinemiskoht Heebrea Piiblis ongi Koguja raamat (BDB, 239). Kaks korda (2:2 ja 7:7) on see ka verbi vormina vastavalt puali või pieli tüves. Etümoloogiliselt on הלל ühenduses

araabiakeelse sõnaga, mis tähendab 'hüüdma' või 'karjuma rõõmust või hirmust', uusheebrea 'ülistamisega', arameakeelse 'pulmalauluga', assüüria 'hüüdmise' või 'rõõmust karjumisega' ja etioopia 'palvetamisega', 'anumisega' (BDB, 237; KB, 235). Need kõik käivad pigem aga הלל esimese või teise tähenduse kohta.

Kui uurida, kuidas הלל on tõlgitud eesti keelde, siis P1739-s on kasutatud läbivalt vastet 'hull', 'hullutama' ja SP1939-s järjekindlalt 'pöörane', 'pöörasus'. Teistes tõlgetes on kasutatud erinevaid sõnu. P1939-s, P1968-s, UMP2014-s ja SK2016-s on kasutatud vaheldumisi 'hull', 'hullus' ja 'meeletu', 'meeletus' (v.a: P1939, 10:13 'lollus'; UMP2014, 7:7 'pöörane'; SK2016, 2:12 'rumalus-sõgedus' ja 7:7 'häbi'). KAS-is on ühtlaselt 'rumal' (7:7 'pöörane').

'Hull' väljendab inimest, kes on mõistuse kaotanud, nõdrameelne või hullumeelne, ka pöörane, meeletu ja arulage. Lisaks võib kirjeldada ka olukorda tähendades seega midagi paha, halba, ebameeldivat, jubedat jne (EKSS). Tegemist on läänemeresoome tüvega, mis ka eesti suguluskeeltes (nt liivi *ul*, vadja *ullu*, soome, karjala ja isuri *hullu*) tähendab 'hullu' või 'meeletut' (ETY). Ka XVIII saj esimesel poolel tähendas see sõna sama mis tänapäeval (Vestring, 40). 'Meeletu' ja 'pöörane' on sisuliselt 'hullu' sünonüümid (SYS). 'Lollus' on lahti võetud juba lk 28, väljendab see rumaluse lihtsameelsust ja taipamatust (EKSS). 'Häbi' aga väljendab esimese tähendusena sobimatust käitumisest või ebaväärikast teost tulenevat hingepiina ja teise tähendusena midagi, mis alandab või häbistab (EKSS). Just viimases tähenduses kasutatakse seda Koguja raamatus (SK2016, 7:7). Etümoloogiliselt on kohtunud justkui kaks erinevat päritolu – ühelt poolt läänemeresoome tüvi, mis väljendab enda teost tingitud halba enesetunnet või häbelikkust, teiselt poolt germaani laen, kust tuleb alanduse või pilke reaktsioon (ETY). 'Rumal' on samuti juba analüüsitud lk 28 tähendades lihtsameelset või raske taibuga inimest.

Kui 'hull', 'meeletu', 'pöörane' väljendavad otseselt seda, mida הלל tähistab, ning ka 'rumal' ja 'loll' lähevad sellega konteksti väliselt hästi kokku, kuid 'häbi' muudab 7:7 tähendust päris korralikult.⁴¹ הלל tõlkimisel 'rumalaks' või 'lolliks' on häda selles, et see jätab eestikeelsetes tõlgetes vahe sõnadega סכל ja כסל liiga väikeseks. Pealegi väljendavad need sõnad täpsemalt 'loll' ja 'rumalat' ja הלל tundub olevat sisse toodud millegi spetsiifilise rõhutamiseks. Eriti teravalt tuleb see

⁴¹ Võrdluseks võiks välja tuua: „liiategemine muudab ju pööraseks targa” (SP1939) ning „rõhumisega jääb tark häbisse” (SK2016).

välja KAS, kus on põhimõtteliselt läbivalt tõlgitud 'rumaluseks' nii הלל (v.a 7:7) kui ka כסל (v.a 10:2). Kuid sellele võib vastu öelda, et kõiki neid kolme sõna (הלל, כסל, כסל) on kasutatud sedavõrd lähedase mõtte edastamiseks, et tõlkes pole tungivat vajadust neid punktuaalselt eristada, sest grammatiliselt sobivad peaaegu kõik eestikeelsed vasted, mis tõlgetes on kasutatud (v.a need, mida on kommenteeritud vastavalt lk 29-30 ja 31).

2.3. Eksperiment elunautimisega (לענוו, לענוו, לענוו)

Teise peatükiga algab Koguja nn elunautimise eksperiment, mille sisse jääb ka kuningliku elu tühisuse näitamine (4-16), meeleheide (17-22) ning rahunemine ja lahendus (23-26). Veidi täpsemalt väljendudes püüab Koguja püsivat õnne leida rumaluses, hoides südames ka tarkust (2:3), kosutades ihu veiniga. Ta olevat rajanud maju ja viinamägesid (2:4), aedu (2:5), kaevanud tiike (2:6), soetanud orje ning koduloomi (2:7), kogunud varandust (2:8) – saanud suuremaks, kui kõik eelnevad valitsejad Jeruusalemmas (2:9), keelamata midagi endale (2:10). Kuid vaadanud seda kõike, näinud ta, et see on tühine (2:11); ja ta vaadanud uuesti neid asju, mis olid juba tehtud (2:12) ning näinud, et tarkus on siiski parem rumalusest (2:13), kuid et neid ootab ees sama (2:14). Sellest tekkinud kahtlus, miks tarkus parem on (2:15), kui nii temast kui ka rumalast ei jää mälestust (2:16) – ja tekkinud viha elu peale (2:17) ja kõigi saavutuste peale (2:18), sest need võib pärida keegi, kes pole nende vääriline (2:19). Selle peale autor ahastanud (2:20), mõtiskledes, et selline saatus on paha (2:21), sest mis on siis kasu kogu vaevast (2:22). Kõik, mis Jumal on andnud, muutub meelehärmiks (2:23) ja seega pole inimesele paremat kui tunda rõõmu sellest vaevast, sest see rõõm on Jumalalt (2:24) ja kes võiks rõõmustada ilma Temata (2:25). Jumal annab igale tema jaoks vääriliselt (2:26).⁴² Väiksemad segadused eestikeelsetes tõlgetes on 2:1, kus jääb ebaselgeks, millise tunde pealt toimub sisemine otsus⁴³ ning 2:8, kus on suured

⁴² See kokkuvõtte lähtub käesoleva töö autori enda tõlkest ning on kooskõlas uurimuses avastatud nüanssidega.

⁴³ 2:1 muutub kõla seoses אֲנִי־כִסֵּי ('*ānaskā*) tõlkimisega, P1739, SP1939, P1939: '(tahan) kiusata', P1968: '(teen) katset', KAS: 'katsun (sind)', UMP2014: 'teen õige proovi', SK2016: 'proovin järele'. P1997: 2:1 *Ma mõtlesin oma südames: Olgu, ma teen katset rõõmuga ja naudin seda, mis on hea. Aga vaata, seegi oli tühi töö!*

erinevused selles, keda autor on lasknud enda lõbustamiseks tuua.⁴⁴ Suuremas plaanis on aga tarvis teha selgeks erinevad 'vaevad', mis eestikeelsetesse tõlgetesse on sattunud lausa kolme erineva lähtesõna kaudu – עָמַל ('āmal), לְעֹנֹת (la'ānôt) ja עֲנִיָּא ('inyan).

Koguja raamatu teise peatüki üheks keskemaks sõnaks on עָמַל ('āmal), mida esineb terve raamatu peale 34 korda (2:10-24 jooksul 15 korda): 1:3 kaks korda; 2:10, 11, 18, 19, 20, 21, 22 kõigis kaks korda, 24; 3:9, 13; 4:4, 6, 8 kaks korda; 5:14, 15, 17, 18; 6:7; 8:15, 17; 9:9 kaks korda ja 10:15 – nii verbi kui ka nimisõnana. Verbi juure tähendus on küllaltki piiritletud: 'töötama', 'vaeva nägema', 'pingutama', 'rügama' (BDB, 765; KB, 715; Clines, 332; SI, 684-685; SII, 547). Nimisõna kohta on välja toodud sisuliselt samade sõnade tuletised: 'töö', 'vaeva nägemine', 'rügamine', 'mure', 'raskus' (BDB, 765; KB, 715; Clines, 332), kuid sõnaraamatutes on esindatud kaks vastandlikku arvamust – BDB-s ja Clines-is, et viimased kaks tähendust ('mure' ja 'raskus') on varasemad ning et Koguja raamatuga on just töötamisega seotud varjund täpsem (BDB, 765; Clines, 332). KB-s aga suunatakse lähtuma just neist tähendustest (KB, 715). Lisaks tegevust näitavale nimisõnale on ära märgitud ka tegija עָמַל ('āmēl), mis tähendab vastavalt 'tööline', 'kannataja' (BDB, 766; KB, 715; Clines, 332; SII, 481). Vanaheebrea suguluskeeltest on või on olnud sarnane sõna kasutusel: uusheebrea ja araabia keeles 'töötama', 'rügama', 'tegema', seeba keeles 'töötama', aramea, uussüüria ja assüüria keeltes 'saavutama' ja 'omamine', 'valdamine' (BDB, 765; SI, 512; SII, 180). Seda on seostatud pattu langenute saatusega – inimkond peab alati kõvasti pingutama, et ravida oma loomust (Estes, 289).

Eestikeelsed tõlked on selle sõna juures olnud küllaltki ühtlased: P1739-s, SP1939-s P1939-s, P1968-s ja KAS-is on läbivalt kasutatud 'vaeva' või 'vaeva nägema' ('waew' P1739; SP1939; P1939). UMP2014-s on varieeruvalt tõlgitud 'köva töö' või 'kõvasti töötama' (1:3; 2:10, 11, 21, 22 kaks korda, 24; 3:13; 4:6, 9; 5:14, 15, 17, 18; 6:7; 8:15; 9:9; 10:15), 'vaev' või 'vaevama' (1:3; 2:11, 18, 19, 21; 9:9), 'töövaev' (2:10), 'pingutus' (3:9; 4:4), 'töörügamine' või 'rügama' (4:8), 'püüdma' (8:15). SK2016-s on pöördutud jällegi traditsioonilisema käsitluse juurde

⁴⁴ 2:8 on olnud alati väga raskeks salmiks, sest viimased sõnad ei esine kuskil mujal (Scott 1965, 215). Noomenit שִׁדְדוֹת ('šiddôt) on tõlgitud P1739: 'mängi-riisto', SP1939: 'viinavalajaid', P1939: 'naisi', P1968, KAS ja UMP2014: 'palju naisi', SK2016: 'neidusid'. P1997: 2:8 „Ma kogusin enesele ka hõbedat ja kulda ning kuningate ja maade varandusi; ma hankisin enesele lauljaid ja lauljannasid, samuti, mis inimestele on naudinguks: palju naisi.”

selle sõna puhul, tõlkides enamasti 'vaev', 'vaevama' või 'vaevanägemine', kuid ka 'südamevaev' (2:22), 'töö' (4:4; 5:14), 'töörügamine' või 'rügama' (4:6 kaks korda, 8), 'taga ajama' (5:15)⁴⁵, töövaev (10:15). Nagu näha, on tõlked enamasti väga otsesed ja selged, ainus probleem seisneb selles, et samamoodi on mõnedes tõlgetes esitatud ka sõna לָעֲנוֹת (*la'ănôt*), mis on lähema vaatluse all järgmisena.

לָעֲנוֹת (*la'ănôt*) esineb Koguja raamatus kaks korda (1:13 ja 3:10). See on qali tüve *infinitus constructus*'e vorm verbi juurest עָנָה ('*nh*), millel on äärmiselt lai tähendusväli: esimesena 'vastama'⁴⁶ (BDB, 772-773; KB, 718; Clines, 334), teisena 'vägivallatsema', 'vaevama', 'alandama' (KB, 719; Clines, 334; SII, 476, 477) ja kolmandana (Clines-is neljandana), mille kohta on nii KB-s kui ka Clines-is viide, et see käib Kg 1:13 ja 3:10 kohta, 'hõivatud hoidma', 'vaevama', 'ahistama' (KB, 719; Clines, 335; SII, 76, 683)⁴⁷ – tähendusvarjundeid on veel, kuid neid ei ole seotud vaatluse all oleva kontekstiga. Kuid välja on toodud ka tuletised sellest tähendusest, mis viitavad hõivatud olemisele, hoolitsusele ja eesmärgile jõudmiseks hõivatud olemisele (Clines, 335). Sellele vastupidiselt väidetakse, et קָהַלֵּת näitab üles rahulolematust Jumala suhtes, kui väidab, et tarkuse otsimine on n-õ paha askeldus, minnes sellega vastuollu tüüpilise Iisraeli koolkondliku tarkusega, kus peetakse pigem inimest suuteliseks lahendama elu mõistatusi ratsionaal-optimistliku loomusega. Autor aga justkui tooks välja inimese abituse ja väiksuse Jumala ees ning ei suhtu Temasse seejuures ka kuigi mõistvalt (Kasemaa, 21). Teistpidi saab ka mõista, et קָהַלֵּת väljendab oma veendumust, mille kohaselt elu koos kõigi seikadega on inimesele antud ja alati peab püüdma mõista, miks nii on läinud, isegi, kui tulemus mõnikord ei meeldi (Estes, 295).

Eestikeelsetes piiblitõlgetes on seda kohta tõlgitud küllaltki ühtlaselt: P1739-s, P1939-s, SP1939-s, P1968-s ja KAS-is kasutatakse tüve 'vaevama', UMP2014-s 'tegevuses hoidma' ja SK2016-s 'kandma pidama' või '(vaev, mille) saatnud'. On näha, et P1739-s, P1939-s, SP1939-s, P1968-s ja KAS-is on lahendatud see koht nii, nagu ka KB-s ja Clines-is on õigeks arvatud (KB, 719;

⁴⁵ Seda koos sõnaga עָנָה, ühtlustades salmi lõpu sellele tõlkele tavapäraseks väljendiks 'tuule tagaajamine'.

⁴⁶ See on ainukese vastena toodud välja BDB-s, kuid ei mahu Koguja raamatu konteksti – seda toetavad kommentaarid teistes sõnaraamatutes (KB, 718; Clines, 334).

⁴⁷ Raske on uskuda, et Jumal tahab ahistada inimesi lihtsalt nii, kuidas eestikeelsete tõlgete 1:13 on väljendatud, ning sellepärast on avatud seda sõna. Kuid tegemist võib olla siinse autori soovmõtlemise ning määravatest teemadest valesi arusaamisega. Igal juhul on Koguja raamatu kontekstiski hea teada selle sõna teisi varjundeid, mis osutavad põhjendatud vaevamisele.

Clines, 335). Seevastu uuemates tõlgetes, mille koostamise ajal on olnud kindlam ligipääs nendele allikatele, on otsustatud lahendada see koht teistmoodi, ühtlasi ka vähem pessimistlikult, kuid mõlemad (UMP2014 ja SK2016) vasted on otseselt ענה tähendusvastete hulgas (KB 718-719; Clines 334-335). 'Vaev' võetakse eesti keeles lahti lk 36 seoses sõna עָנָה vastetega.

Nimelt עָנָה tuleneb verbi juurest ענה, nagu ka לענות, kuid עָנָה on sellest nimisõnaline vorm. See esineb ainult Koguja raamatus ning kokku kaheksa korda (1:13; 2:23, 26; 3:10; 4:8; 5:2, 13; 8:16). See arvatakse tähendavat 'tegevus(ala)', 'ametit' või '(töö)ülesannet' (BDB, 775; KB, 721; Clines, 336; SII, 75, 511), ka 'tegevust' ja 'toimingut' (Clines, 336; SI, 189). עָנָה peetakse aramea laensõnaks, mis on samas tähenduses kasutusel ka uusheebrea keeles (BDB, 775). Rabiinlikes tekstides on kasutatud seda sõna tihti väljendamaks Jumala kohalolekut inimese elus, kes paneb aina proovile (Estes, 295).

Eestikeelsetes tõlgetes on varieeruvus küllaltki märkimisväärne. Kuna mõnikord (kaheksast esinemisest kolmel) on see vanaheebrea tekstis seotud sõnaga רָע (rā'), mis tähendab 'paha', 'õel' (BDB, 948; SI, 438), siis on tihti ka ülejäänud kohtades järeldatud sellest midagi kurjaloomulist. P1739-s on tõlgitud see 'waewaliseks tööks' nii eraldiseisvalt kui ka üheskoos sõnaga רָע, SP1939-s on need esinemised selgelt eristatud ning עָנָה on 'askeldus' või 'askeldamine', P1939-s aga on esitatud mitmeid erinevaid vasteid: 'töö' (1:13), 'waewanägemine' (2:23; 5:2), 'waew' (2:26; 3:10), 'asi' (4:8), 'juhtum' (5:13) ja 'tegevus' (8:16). P1968-s on kaldutud samuti lähtuma konkreetsest kohast: 'ülesanne' (1:13; 2:26), 'töö' (2:23; 3:10; 4:8; 5:2), 'juhtum' (5:13) ja 'tegu' (8:16), kuid KAS on ühtlasem ning tundub, et lähtunud on küllaltki selgelt SP1939-st ja P1968-st: 'askeldus' (1:13; 2:23; 3:10; 4:8; 5:2, 13; 8:16) ja 'ülesanne' (2:26). UMP2014-s on varieerumine jälle suurem: 'tegevus', 'tegu' (1:13; 2:23; 3:10; 8:16), 'vaevanägemine' (4:8), 'hõivatus' (5:3), 'ettevõtmine' (5:14), 2:26 on jäetud otseselt tõlkimata, väljendades seda tegusõnaga 'panema', sarnaselt on ka toimitud SK2016-s, kus on vasteks 'saatma', ülejäänud kohtades on kasutatud '(kuri) vaev' (1:13; 3:10; 4:8), sõltumata רָע olemasolust, kas 'tegemised' (2:23; 8:16), 'toimetamine' (5:2) või '(õnnetul) kombel' (5:13) koos sõnaga רָע. Nagu öeldud, on nähtud mitmeid erinevaid tõlkevõimalusi. Järgnevalt on põhjalikumalt lahti võetud need, mida seostatakse antud töö raamidesse kuuluvate salmidega.

P1739-s, P1939-s, UMP2014-s ja SK2016-s esineb mitmel korral sõnatüvi 'vaev' ('waew' P1739). See viitab hädale, kannatust valmistavale tundele ning pingutusi nõudvale tööle või tegevusele (EKSS). Arvatakse, et etümoloogiliselt on see seotud alamsaksa *wēwe*, soome, vadja ja isuri *vaiva*, Aunuse karjala *vaivu*, lüüdi *vaive*, vepsa *vaiiv*uga, mis tähendavad otseselt 'valu', samuti 'piina' ja 'tõbe', ka liivi *vōja*ga, mis aga viitab 'murele' ja 'hoolele' (ETY). Nii et ilmselt on ajalooliselt 'vaev' olnud pigem kannatust valmistav tunne, mida on siis seotud muu hulgas ka ebameeldivast tegevusest tuleneva tundmusega. 'Töö', millega mõnel juhul 'vaev' seotakse või samastatakse (P1739 ja P1939), esineb veel P1968-s, kus seda 'vaevaga' pole kokku pandud, tähendades inimese mistahes tegevust, millega ta teenib endale vahendeid elamiseks, või viitab otseselt teenistusele, ametile. Lisaks nendele näitab ka millegi tegevuses olemist, liikumist, füüsikas energia üleminekut ühelt objektilt teisele (EKSS). Suguluskeeltes on see enamasti tähendanud 'sihipärast tegevust' (liivi *tē*, vadja ja isuri *tōō*, soome *työ*, Aunuse karjala *tūō*, vepsa *t'ō*, ersa ja mokša *t'ev*) (ETY). SP1939-s ja KAS-is kasutatud 'askeldus' aga näitab talitust, (asja)toimetust (EKSS), asjaajamist ja tegemist (SYS). See lähtub sõnast 'askel', mis tähendab samuti 'asjatoimetust' ning seotakse etümoloogiliselt järgmiste sõnadega: soome ja Aunuse karjala *askel*, ersa *eškel'ks*, mokša *aškelks*, mari *oškel*, udmurdi *utškil*, komi *voškov* ja mansi *ūsil*, mis tähendavad 'samm', 'aste' (ETY). Sellest on kujundlikult võimalik tunnetada 'asjatoimetusega' seost küll, kuid otsene tähendus väljendab midagi lihtsamat. 'Ülesanne', mis on kasutusel P1968-s ja KAS-is seevastu kirjeldab kohustusena antud või võetud tööd, õpilastele koolis antavat harjutust, kuid ka lihtsalt asja otstarvet või eesmärki (EKSS). P1939-s, P1968-s, UMP2014-s ja SK2016-s esineb mitmel korral עֲבֹדָה väljendamiseks ka lihtsalt 'tegemine' ja 'tegevus', mis on sisuliselt sünonüümid (SYS), kuid 'tegevus' viitab pigem teadlikule vaimsele või kehalise aktiivsusele, talitusele või sündmustikule, aga 'tegemine' askeldamisele, tööle, vaevanägemisele või sekeldusele (EKSS). Otseseid etümoloogilisi seoseid ei ole välja toodud; kui taandada see nende ühisele verbile 'tegema', muutuvad tähendused juba liiga palju (ETY). P1939-s ja P1968-s tõlgitud 'juhtum' on (üksik)sündmus (EKSS), passiivsema loomuga kui eelnevalt lahti võetud sõnad. UMP2014-s esinev 'hõivatus' on üldisem hõivatud olek, mis ei viita otseselt tööle või tegevusele (EKSS). UMP2014-s veel korra esinev 'ettevõtmine' on pigem üritus ning sisuliselt viitab küll aktiivsele toimimisele (EKSS; SYS), kuid on teist laadi kui

ülesandena saadud tegevus. 'Toimetus', mida on kasutatud SK2016-s, on sünonüüm sõnadele 'tegemine', 'askeldus', 'talitus' jt (SYS).

Võib öelda, et kaudselt liiguvad kõik vasted ühes suunas, kuid täpsemaks vanaheebrea עָמַל tähenduseks võib siiski pidada vaid 'tööd', 'ülesannet', põhimõtteliselt ka 'askeldust', 'tegemist', 'tegevust' ja 'toimingut'. 'Vaev' (P1739 ja P1939 'waew') ilma täpsustava sõnata (nt רָעַ) on seejuures liiga meelevaldne, sest töö, askeldamine jne võib küll pingutust eeldada, kuid vaev eeldab sellesse pingutusse ka rasket suhtumist (nt 2:26), mis muutub tõlkimisel liiga tõlgendavaks – Koguja raamatu traditsiooniline käsitus küll veidike toetab säärast suhtumist, kuid see pole piisavaks aluseks, et mõista seda samuti ka praegusel ajal või et võtta see kindlasti kaasa ka tulevastesse tõlgetesse.

Erinevused sõnade עָמַל ja עָנָן vahel väljenduvad sisuliselt selles, et esimene peaks näitama inimese patusest loomusest vabanemiseks nähtavat vaeva, teine aga aktiivselt kohal oleva Jumala antud ülesandeid. Sealjuures tuleb arvestada, et לָעָנֹת käib alati kokku sõnaga עָנָן – neil on juba grammatiliselt sama tüvi, kuid nad ka esinevad alati samas salmis. Mõlemad väljendavad otseselt Jumala poolset aktiivsust – see on märgitud nii 1:13 kui 3:10, kus ainukesena לָעָנֹת esinebki. עָמַל seevastu esineb olukordades, kus väljendatakse enesekohast või endast lähtuvat aktsiooni, kuid tulemuseks on see, et alati järeldeb Koguja seejuures, et tegemist on kaduva saavutuse – tuule tagaajamisega.⁴⁸ Sõnade עָמַל ja עָנָן seletused võiks omavahel tunnetuslikult samastada, kuid erisuse esiletoomiseks võiks lisada nüansi, et עָמַל puhul on tegemist inimese otsusest tuleneva tagajärgena⁴⁹, עָנָן juures aga Jumala armulikkuse väljendusega, mis annab võimaluse paremaks saada.⁵⁰

Kuigi esimesed sisulised lahendused esitatakse 2:24, siis järgnev salm (25) on saanud lahkarvamuse kohaks eestikeelsetes tõlgetes – sedapuhku on erinevus

⁴⁸ 2:23-24 on sisuliselt öeldud, et Jumala poolt antud töid (עָנָן) võtab inimene viha või meeolehärmiga ning parem on suhtuda oma vaeva (עָמַל) rõõmuga, mis samuti on Jumala käest ehk täita Jumala poolt antud ülesannet ja olla sellega rahul.

⁴⁹ Kristlikus kontekstis on toodud selle juures sisse pattu langemine kui inimese otsus ja sellest vabanemise ootus (vt ka Rm 8:19-21), kuid Heebrea Piibli siseselt käsitletakse seda kui tühja vaeva (vt ka Ps 127:1) või langust, mis kulmineerus Aadama needmisega Jumala poolt (Gen 3:17-19) (Estes, 289).

⁵⁰ Seda arutlust aga võib pidada ilmselt ka liiga suureks tõlgenduseks, liiga kaugele minemiseks, kuna tunnetuslikult on mõistete piir sügavamal tasandil siiski ähmane.

teoloogilise tõlgenduse laadi.⁵¹ Huvitaval kombel on seitse tõlget ja sama palju erinevaid sõnumeid. Toortõlge BHS-ist on: כִּי (Sest) מִי (kes) יֹאכַל (sööb; juur: לֹא אָכַל qali 3. *masculinum singularis* imperfekt) וּמִי (ja kes) חָרִישׁ (muret / rõõmu tunneb / kiirustab; juur: חָרַשׁ qali 3. *masculinum singularis* imperfekt) חָרִיץ (välja arvatud / väljas olev) מִמֶּנִּי (minust)? Probleemne koht aga seisneb asjaolus, et LXX-s ja mõnes vanaheebreakeelses käsikirjas on salmi lõpp kolmanda isiku kohta (BHS, 1339; LXX, 243). UMP2014-s on viidatud kirjakohtadele 1Kn 4:7, 22, 23; 10:4, 5, 21 – kõigis on kirjeldatud Saalomoni harukordset rikkust, millest isegi Seeba kuninganna olevat hingetuks jäänud (1Kn 10:5).

Üldiselt aga juhatavad 2:23-26 sisse kolmanda peatüki alguse, milles seletatakse Jumala määratud aega igale asjale ja tegevusele. 3:1-8 on üks ühtlasemaid eestikeelsetes tõlgetes, kui välja arvata 3:2, millest grammatika räägib üht, loogika aga teist.⁵² 3:5 on tõlgitud sarnaselt, kuid läbivalt jääb tähendus ebaselgeks.⁵³ Arvatakse, et kivide pildumise ja kogumise asemel on tegelikult kujundlikult juttu ajast suguliseks läbikäimiseks ja ajast, mil sellest hoiduda (Kasemaa, 32; Estes, 311). 3:9-15 on justkui selle teema väljajuhatuseks: 12-15 on täpsem kinnitus salmidele 2:24-26. Neid ja lisaks veel 3:22; 5:18; 8:15; 9:7-9 ja 11:9 on peetud Koguja raamatu lahendusteks (Salo, 50-51). Edasi kulgeb tekst mööda väiksemaid poeme, millest ühtset teemaarendust on küllaltki keeruline ja võib-olla ka üleaarne otsida. Selle asemel on ühtsem õpetuse vaimulaad.

⁵¹ P1739: „Sest kes olleks woinud nenda süa, ja kes olleks enam jõudnud kui minna?” SP1939: „sest kes on söönud ja kes on maitsenud enam kui mina?” P1939: „Sest kes võib süüa ja kes võib maitseda peale Minu?” P1968: „Sest kes võiks süüa ja kes võiks juua ilma temata?” KAS: „Sest „kes sööb ja kes muretseb ilma minuta?”” UMP2014: „Sest kes sööb ja joo paremini kui mina?” SK2016: „Sest kes näeb vaeva ja kes rõõmustab kui mitte mina?”

⁵² P1739: „Aega on lapse sada /.../” SP1939, P1939: „Aeg on last saada /.../” P1968: „aeg on sündida /.../” KAS: „Aeg on sündida /.../” UMP2014: „aeg sündida /.../” SK2016: „Aeg sündida /.../” Tegemist on verbiga לָלֶדֶת (*lāledet*), mis on qal *infinitivus constructus* + eessõna liitena ל verbi juurest יָלַד (*yld*), mis tähendab 'last kandma', 'sünnitama' (Clines 153). Kuna aga selle vasteks samas salmis on toodud 'suremine', siis uuemad tõlked on läinud arusaadavalt tõlgendamise teed.

⁵³ P1739: „Aega on kiwwa laiale wissada, ja aega on kiwwa kogguda /.../” SP1939: „Aeg on kiwe laiali wisata, ja aeg on kiwe koguda /.../” P1939: „Aeg on kiwa laiali wisata, ja aeg on kiwa koguda /.../” P1968: „aeg on kive pilduda ja aeg on kive koguda /.../” KAS: „Aeg on kive laiali pilduda ja aeg on kive koguda /... /.” UMP2014: „aeg on kive laiali loopida ja aeg on kive koguda /.../” SK2016: „Aeg on kive laiali loopida ja aeg on kive kokku korjata /.../.”

Kokkuvõte

Peab tõdema, et antud töö võiks sisaldada veel paljusid nüansse, näiteks piiblinimede eestindamise küsimust (Taavet või David) ja nn kuninga fiktsiooni retoorilisi tagamaid, mis tipneksid küsimusega, kas „kuningas” oleks kõige õigem tõlkevaste selles kontekstis. Siinne autor mõistab, et ka antud töö piires (Kg 1:1-3:15) oleks palju lisada.

Järeldusi on nii selgemaid kui ka edasist uurimist nõudvaid. Kõigepealt raamatu autori קהלת pärisnime ja nimetuse küsimus – kuidas tuua seda eesti keelde. On teda märgitud enamasti just pärisnimega ‘Koguja’ (v.a P1739, UMT2014 ja osaliselt P1939), kuid see pole eestindatud nimi, vaid otseselt tõlgitud. Ja kuna vanaheebreakeelses tekstis, LXX-s ja paljudes teistes variantides esineb ka artikliga vorm (12:8), siis käesoleva töö järeldusena tõstatatakse vaid küsimus, kuidas oleks kõige korrektsem קהלת just nimetuse või tiitlina tõlkida eesti keelde.

Sõnaga הָבֵל on olukord mõnevõrra parem – kõige täpsemad olemasolevad tõlkevasted on ‘õhk’ (R1996) ja ‘aur’ (SP1939). ‘Aur’ asemel võiks kaaluda ka ‘uduauru’ – uurimuses ilmnunud järelduse kohaselt peaks just algtekstiga sarnanevat loodusega ja kaduvusega seotud liini eestikeelsetes tõlgetes jätkama.

Ühest kindlat järeldust ei saa aga teha sõna יָתֵרוֹן kohta, sest traditsioon räägib väga tugevalt ‘kasu’ poolt, kuigi sõnaraamatute põhjal võiks viia selle tagasi verbi juurele יָתַר, mis tähendab ‘alles jääma’ jne. Viimane variant läheks väga selgelt kokku הָבֵל tähendusega – tekiks otsene paar kaduvuse ja jäävuse vahel. Kuid selle töö järeldusena ei saa seda kindlameelselt väita.

Idioomidega וַיִּרְעוּת רִיחַ või וַיִּרְעוּן רִיחַ on olukord samuti keeruline – need peaks väljendama igatsust ja püüdlust millegi püüdmatu poole. Võiks välja tuua variandid ‘püüdlemine tuule poole’ ja ‘vaimu igatsemine’, kuid need ei pretendeeri kindlasti ainuvõimalikeks variantideks. Selge on aga see, et ‘vaimunärimine’ ei tähenda tänapäevases keeles enam tunnetuslikult seda, mis XVIII või XIX sajandil, ning sellest oleks aeg Koguja raamatu kontekstis loobuda.

Sõnade כָּסַל ja כָּסַל juures on tegemist põhimõtteliselt sünonüümidega, kuid kui tahta neid tõlgetes kuidagi eristada (mida on selgelt tehtud SP1939-s ja

enamjaolt ka KAS-is), siis esimest võiks tõlkida 'rumalaks', 'ettenägematuks' või 'lihtsameelseks' ja teist 'juhniks'. See aitaks eristada ka sõna הָלַל, mida võiks tõlkida sellisel juhul kui 'hullumeelne', 'pöörane' või 'meeletu'.

Sõnadega לַעֲנוֹת, עָנִין ja עָמַל kaasneb kõige vaevumärgatavam erinevus, mida selles töös on käsitletud ning millest aru saamiseks peab vaatama algteksti, sest ilma ei pruugi välja tulla, et tegemist on kolme erineva sõnaga. Sõnade לַעֲנוֹת ja עָנִין juures tuleb arvestada Jumala otsest aktsiooni – kõige neutraalsem oleks seda väljendada nii, et tegemist on 'ülesandega', siis ei otsusta tõlkija lugeja eest suhtumist sellesse. Ja kuigi piir on hägune ja õrn, siis עָמַל väljendab ilmselt otsesemalt 'vaeva', mida inimene näeb oma loomuse või otsuse tõttu – nagu väljendatakse: „... millega ta ennast vaevab päikese all?” (P1997 1:3b).

Loodetavasti aitab see käsitlus Koguja raamatu huvilistel uusi seoseid luua ning sisemisi lahendusi märgata. Töö on kirjutatud edasise uurimise toetamiseks, mis puudutab sisulist mõistmist ja tõlketraditsiooni jätkamist.

Kirjandusnimistu

Lühendiga viidatud

BDB - **Briggs**, Charles A.; **Brown**, Frances; **Driver**, Samuel R. *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*. 14. trükk. Peabody: Hendrickson Publishers Marketing, 2012.

BHS – *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Edd. K. Ellinger; W. Rudolph. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1987.

EKSS – *Eesti keele seletav sõnaraamat*. 2. trükk. Toimetajad Margit Langmets jt. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2009. <https://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi> – seisuga 30.04.2018.

ETY – *Eesti etümoloogiasõnaraamat*. Peatoimetaja Iris Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2012. <http://www.eki.ee/dict/ety/> – seisuga 30.04.2018

FES – *Eesti fraseologismide elektrooniline alussõnastik*. Koostanud Asta Õim; Katre Õim. Eesti Kirjandusmuuseumi Folkloristika Osakond, 2011. <http://www.folklore.ee/justkui/sonastik/> – seisuga 30.04.2018.

KAS – *Koguja raamat*. Tõlkinud Kalle Kasemaa. s.a.; s.l.; i-xv.

KB – **Baumgartner**, Walter; **Koehler**, Ludwig. *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*. Leiden: E. J. Brill, 1953.

KKK – **Kibbermann**, Elisabeth; **Kirotar**, Salme; **Koppel**, Paula. *Saksa-eesti sõnaraamat*. 5. trükk. Tallinn: Valgus, 2007.

LXX – *Septuaginta*. 2. trükk. Ed. Alfred Ralfs. Stuttgart: Deutsche Biblegesellschaft, 1979.

P1739 – *Piibli Ramat / se on keik se Jumjala Sanna, mis Pühhad Jumjala Mehhed / kes pühha Waimo läbbi juhhatatud / Wanna Seädusse Ramatusse Ebraea Kele ja Ue Seädusse Raamatusse Kreka Kele essite on ülleskirjotanud / nüüd agga hopis Jumjala armo läbi, meie Eesti-Ma Kele Essimest korda üllespandud, ja mitme sündsä salmiga ärraselletatud. Essimesses otsas on Üks õppetud ja maenitsus nende heaks, kes Jumjala sanna omma hinge kassuks püüdwad luggeda*. Tõlkinud Anton T. Helle. Trükkinud Jakob J. Köler, s.l. 1739. <http://www.etera.ee/zoom/316/view?page=7&p=separate&tool=info&view=0,0,2617,3531> – seisuga 30.04.2018.

P1939 – *Piibel ehk Vana ja Uue Testamendi püha kiri*. Tõlkinud Harald Pöld. Tallinn: Briti ja Välismaa piibliselts, 1939.

P1968 – *Piibel – Vana ja Uus Testament*. Tõlkinud Johann Köpp. Helsingi: Soome Piibliselts, 1989.

P1997 – *Võrgupiibel*. Tallinn: Eesti Piibliselts, 2005. <http://piibel.net/> – seisuga 30.04.2018.

R1996 – **Ross**, Kristiina. *Uni Jeruusalemmas – Valik heebrea luulet*. Tallinn: Hortus Litterarum, 1996, lk 125.

SI – **Silvet**, Johannes. *Inglise-eesti sõnaraamat I*. 7. trükk. Tallinn: Valgus, 1996.

SII – **Silvet**, Johannes. *Inglise-eesti sõnaraamat II*. 7. trükk. Tallinn: Valgus, 1996.

SK2016 – *Koguja raamat*. Tõlkinud Jaan Kaplinski; isa Vello Salo. Luige: Kirjastus Verb, 2016, lk 6-36.

SP1939 – *Jumala Püha Sõna Suur Piibel*. Tõlkinud Uku Masing; Harald W. Pöld, toimetanud Johannes W. Weski. Toronto: Ülemaailmne Eesti Kirjastus „Orto”, 1972.

SYS – *Sünonüümisõnastik*. 2. trükk. Peatoimetaja Asta Õim. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2007. <http://www.eki.ee/dict/sys/> – seisuga 30.04.2018.

UMP2014 – *Piibel, Uue Maailma tõlge*. Tõlkinud Jehoova tunnistajate anonüümne tõlkekomitee. 2014. <https://www.jw.org/et/valjaanded/piibel/nwt/> - seisuga 30.04.2018.

ÕS – *Eesti õigekeelsussõnaraamat*. 3. trükk. Toimetanud Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2013. <http://www.eki.ee/dict/qs/> – seisuga 30.04.2018.

Perekonnanimega (ja aastaga) viidatud

Alla, Hendrik. 2012. Hendrik Alla: tühi töö ja vaimu närimine. Arvamus. *Postimees* 18.01.2012. <https://leht.postimees.ee/706306/hendrik-alla-tuhi-too-ja-vaimu-narimine> – seisuga 30.04.2018.

Clines, David J. A. 2009. *The Concise Dictionary of Classical Hebrew*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.

Estes, Daniel J. 2007. Ecclesiastes. *Handbook on the Wisdom Books and Psalms*, Ecclesiastes. 2. trükk. Ada Township: Baker Academic, lk 271-392.

Kasemaa, Kalle. s. a. *Koguja raamat*. s. I.

Kasemaa, Kalle. 2018. Suuline teade Hanno Padarile 01.03.2018.

Koosed, Jennifer L. 2006 *(Per)Mutations of Qohelet – Reading the Body in the Book*. New York: T&T Clark.

Lepajõe, Marju. 2000. *Kreeka–eesti Uue Testamendi õppesõnastik*. Tartu: Akadeemiline Teoloogia Selts.

Lepajõe, Marju. 2018. Kiri Hanno Padarile 19.04.2018.

Meek, Russel L. 2013. Meaning of הַבֵּל in Qohelet: An Intertextual Suggestion. *The Words of the Wise are Like Goats: Engaging Qohelet in the 21st Century*. Edd: Mark J. Boda et al. Winona Lake, IN: Eisenbrowns, lk 241-256.

- Paul**, Toomas. 1999. *Eesti piiblitõlke ajalugu*. Tallinn: Emakeele selts.
- Ross**, Kristiina. 1996. *Uni Jeruusalemmas. Valik heebrea luulet*. Tallinn: Hortus Literarum, lk 344-345.
- Ross**, Kristiina. 2004. Heebrea jäljed eesti keeles. *Keel ja Kirjandus*, 8, lk 561-573.
- Salo**, Vello. 2016. Mõni sõna eksegeesist. *Koguja raamat*. Luige: Kirjastus Verb, lk 44-51.
- Scott**, Robert B. Y. 1965. *Proverbs, Ecclesiastes*. The Anchor Bible. New York: Doublebay & Company, lk 191-256.
- Scott**, Robert B. Y. 1977. *The Way of Wisdom in the Old Testament*. 3. trükk. New York: Macmillan Publishing Company, lk 170-189.
- Shields**, Martin A. 2013. Qohelet and Royal Autobiography. *The Words of the Wise are Like Goads: Engaging Qohelet in the 21st Century*. Edd: Boda, Mark J. et al. Winona Lake, IN: Eisenbrowns, lk 117-136.
- Vestring**, Salomo H. 1998. *Lexicon Esthonicum Germanicum*. Tartu: Eesti kirjandusmuuseum.
- Väljaots**, Jaan. 2004. Kas pelgalt tühi töö ja vaimu närimine? *SL Õhtuleht* 19.11.2004. <https://www.oh tuleht.ee/165721/kas-pelgalt-tuhi-too-ja-vaimu-narimine> – seisuga 30.04.2018.
- Wiedemann**, Ferdinand J. 1973. *Estnisch-Deutsches Wörterbuch*. 4. trükk. Redigeerinud Jakob Hurt. Tallinn: Valgus.
- Wolff**, Hans W. 1981. *Anthropology of the Old Testament*. 2. trükk. London: SCM Press Ltd.

The Comparative Analysis of the Significant Terms in the Estonian Translations of Ecclesiastes 1:1-3:15 in the Old Testament

Summary

This paper is about Ecclesiastes in the Old Testament. More precisely, it is a comparative approach to various Estonian translations of Ecclesiastes (1:1-3:15) of which there are eight versions: 1739 by A. T. Helle, 1939 by H. Põld, 1938-1940 by U. Masing, 1968 by J. Kõpp, in early 1980's by K. Kasemaa, 1996 by K. Ross, 2014 by a group of anonymous Jehovah's Witnesses translators and 2016 by J. Kaplinski and V. Salo.

The research is built up on certain words which have a central role in Ecclesiastes. In each subchapter of the work the author of this paper concentrates on one to three words that are related to each other in the context of the book. The structure of the work follows the sequence of thematic units in Ecclesiastes. The author has implemented the following method. Firstly, an analysis of the Biblical Hebrew word: every possible translation, etymology and traditional understanding in this context. Secondly, an analysis of each Estonian equivalent to the Biblical Hebrew word in the whole Ecclesiastes: possible meanings of the Estonian word, etymology and in some cases also the historical meaning. Thirdly, a comparison in which the author has taken the Estonian equivalents and tried to relate them to Biblical Hebrew words. As a conclusion of this, the author concludes which translation has the most in common with the original text and which cases would be the possible options for the future translations. In this manner the author analyses the following words and idioms: קֹהֶלֶת (*qōhelet*), הֶבֶל (*hebel*), הֶבֶל הַבָּלִים (*hābēl hābālīm*), יִתְרוֹן (*yitrōn*), וְרֵעוֹת רוּחַ (*ûrē'ût rūah*), סֵכֶל (*skl*), כֶּסֶל (*ksl*), הַלֵּל (*hll*), עֲמַל (*āmal*), לְעֻנּוֹת (*la'ānôt*) and עֲנִיָּן (*'inyan*). To connect the analyses of these words, there are parts which explain Ecclesiastes itself. In these parts, there could also be some smaller variations of the translations mentioned.

Here follow the conclusions, word by word. קֹהֶלֶת (*qōhelet*) is mainly (in five out of eight translations) understood as a proper noun, not as a title – this is contradictory to the grammatical rules of Biblical Hebrew (Eccl 12:9), Septuagint tradition and more recent translations. It is also unclear, how would be the best way to translate קֹהֶלֶת (*qōhelet*) into Estonian. The word הֶבֶל (*hebel*) has a very

wide meaning in Biblical Hebrew and the main purpose of translations should be to transmit as much of those as possible. U. Masing and K. Ross have hit upon some very clever matches, but there are also some more recent ones which stress the abstract meaning of the word הֶבֶל (*hebel*). הֶבֶל הֶבְלִים (*hābēl hābālīm*) is an idiom which is very common in Ecclesiastes. While composing an Estonian, the translator should find the best way to transmit the original to the readers in a way which is not too historical in style, but rather poetical and figurative yet understandable. The word יְתֵרוֹן (*yitrōn*) is among those which are very unanimously translated words, but considering some approaches it could perhaps be too narrow a match for the existential context as it is in Ecclesiastes. Though, in this case further research is needed to be certain. סָכַל (*skl*) and כָּסַל (*ksl*) are two roots of a verb which have very similar meanings. Some (two out of seven⁵⁴) translations have made a clear distinction between these, but others haven't. After analysis, the word הִלַּל (*hll*) is also similar to the previous two, because the author considers it necessary to differentiate these words also in the translations. The author posits a possible conclusion to this. The case of עָמַל (*āmal*), לְעֵנוֹת (*la'ānôt*) and עֲנִיָּן (*'inyan*) could be understood as the most complicated, most theological, but maybe for some readers the most vain. In the author's opinion all the Estonian translations tend to not interpret clearly enough – one should read the original text to know that these are actually three different words. The author has added some possible conclusions as to how this situation could be solved.

The main purpose of the work is mainly personal – to improve the author's understanding of Ecclesiastes and more widely the image of God in the Old Testament in general. That said, the social purpose of this research is to redirect an attention to some problems related to the translations of Ecclesiastes and also of the Bible as a whole.

⁵⁴ Seven, because the translation only contains a small part of the book and unfortunately this part does not include the words mentioned.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Hanno Padar,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose **Koguja raamatu 1:1-3:15 tähtsamate mõistete eestikeelsete tõlgete võrdlev analüüs**,

mille juhendaja on *dr. theol. habil.* Urmas Nõmmik,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 03.05.2018